

Mateusz Mataniak

(Uniwersytet Jagielloński)

ORCID 0000-0002-3311-5467

doi: 10.36121/mmataniak.DB.2019.09.095

Urzędnicy sądowi Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846) na tle zasad organizacji jego sądownictwa. Zarys problematyki*

Streszczenie: Przedmiotem opracowania są urzędnicy sądowi w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1846), zatrudnieni w Trybunale I Instancji, Sądzie Apelacyjnym i Sądzie III Instancji. W rozważaniach znalazło się miejsce nie tylko dla urzędników opłacanych ze Skarbu Publicznego (pisarze, sekretarze, dziennikarze, kanceliści, kasjerzy, kontrolerzy, woźni audiencjonalni), ale także czerpiących dochody z opłat uiszczanych przez strony procesowe itp. (komornicy, woźni do doręczeń). Uwzględniono także notariuszy i adwokatów, a także prokuratorów, nadzorujących przestrzeganie prawa przez sędziów i pozostałych urzędników. Przedstawiono sposoby powoływania urzędników a także formy sprawowania nadzoru dyscyplinarnego; scharakteryzowano warunki pracy urzędników, a także przysługujące im prawo do wynagrodzenia, urlopu i zaopatrzenia emerytalnego. Podstawę źródłową artykułu stanowiły materiały archiwalne, przechowywane w oddziałach Archiwum Narodowego w Krakowie: akta Senatu Rządzącego, akta prezydyjne, a także księgi wyroków sądowych. Szereg informacji zaczerpnięto z oficjalnych publikatorów oraz literatury historyczno-prawnej.

Słowa kluczowe: Wolne Miasto Kraków; wymiar sprawiedliwości; Trybunał I Instancji; Sąd Apelacyjny; woźni; komornicy

Court officials of the Free City of Krakow (1815-1846) against the background of the organization of his judiciary. Outline of issues

Annotation: The subject of the study are court clerks in the Free City of Kraków (1815-1846), employed at the Tribunal of First Instance, the Court of Appeal and the Court of Third Instance. The considerations concerned not only the officials paid from the Public Treasury (writers, secretaries, journalists, clerks, cashiers, controllers, court ushers), but also those who earned on fees paid by the parties in

*Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr umowy 2017/27/B/HS5/01308.

lawsuit, etc. (bailiffs, court ushers for service). Notaries and lawyers as well as public prosecutors supervising compliance with the law by judges and other officials were also included. The article presents the methods of appointing officials and the forms of exercising disciplinary supervision. The working conditions of officials were also characterized, as well as their right to remuneration, leave and retirement provision. The source basis of the article were archival materials stored in the branches of the National Archives in Kraków: files of the Governing Senate, presidential files, as well as books of court judgments. A lot of information was taken from official publishers and historical and legal literature.

Keywords: Free City of Krakow; justice system; Court of First Instance; Court of appeal; ushers; bailiffs

Судебные чиновники Свободного города Кракова (1815-1846) на фоне организации его судебной системы. Эскиз проблемы

Аннотация: Предметом исследования являются судебные чиновники в Свободном городе Краков (1815-1846), работающие в суде первой инстанции, апелляционном суде и суде третьей инстанции. В число соображений входили посты не только должностных лиц, оплачиваемых из Государственного казначейства (писатели, секретари, журналисты, канцлеры, кассиры, контролеры, сотрудники аудитории), но тех, кто зарабатывал на счет доходов от сборов, уплачиваемых сторонами и т. д. (судебные приставы, приставы за службу). Также были включены нотариусы и адвокаты, а также прокуроры, контролирующие соблюдение закона судьями и другими должностными лицами. Были представлены способы назначения должностных лиц, а также формы дисциплинарного надзора; охарактеризованы условия труда должностных лиц, а также их право на вознаграждение, отпуск и пенсионное обеспечение. Источником статьи послужили архивные материалы, хранящиеся в отделениях Национального архива в Кракове: документы правящего сената, президента, а также книги судебных решений. Много информации было взято у официальных издательств и историко-правовой литературы.

Ключевые слова: Свободный город Краков; система правосудия; Суд первой инстанции; Апелляционный суд; приставы; Судебные приставы.

Uwagi wstępne

Przedmiotem niniejszego artykułu są urzędnicy sądowi w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1846). Chodzi przy tym o urzędników *sensu stricte*, czyli wszystkie osoby nie będące sędziami i asesorami. Należy tutaj wskazać tzw. oficjalistów, stanowiących, podobnie jak w okresie Księstwa Warszawskiego, personel kancelaryjny opłacany ze Skarbu Publicznego. Obok

sekretarzy, archiwistów, dziennikarzy i kancelistów, do ich grona należeli także pracownicy Kasy Sądowej (kasjer i kontroler). Kolejną grupę stanowią pisarze sądowi, konserwator hipoteki (później Regent Akt Hipotecznych) oraz woźni audiencjonalni. Osobno wymienić należy komorników i woźnych do doręczeń, pobierających za swoje czynności opłaty od stron; jako że były one podstawą ich utrzymania, cechowali się oni wobec sądów znaczną samodzielnością¹.

W opracowaniu uwzględniono też prokuratorów, którzy będąc komisarzami rządowymi, należeli do urzędników „linii administracyjnej”; wykonywali oni zarazem istotne zadania na rzecz wymiaru sprawiedliwości; stanowią też grupę zawodową, której nie poświęcono dotąd większej uwagi w literaturze naukowej. Ponieważ z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku pozostałych urzędników sądowych, decydującą rolę w przygotowaniu artykułu odegrały materiały archiwalne, przechowywane w oddziałach Archiwum Narodowego w Krakowie (zespół „Archiwum WMK”). Ponadto, uwzględniono publikatory rządowe („Dzienniki Praw WMK”, dzienniki rządowe), w których ogłaszane były ustawy i rozporządzenia dotyczące sądownictwa, a także literaturę poświęconą dziejom Rzeczypospolitej Krakowskiej i jej systemowi prawnemu².

Uzasadnione jest stwierdzenie, że w Wolnym Mieście Krakowie liczba osób parających się zawodem urzędnika była bardzo pokaźna. Dotyczyło to zarówno tzw. „linii administracyjnej”, jak też „linii sądowej”³. Wpływ na to miała jego duża atrakcyjność. Pisząc o zjawisku „urzędomanii” Hilary Meciszewski wspominał, że „bycie urzędnikiem sądowym czy

¹ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 251-252.

² Oprócz sędziów i asesorów, w artykule zasadniczo pominięto też sądy pokoju, stanowiące temat wymagający odrębnego opracowania naukowego.

³ Do urzędników „linii administracyjnej” należały osoby pracujące w Senacie Rządzącym i jego Wydziałach: Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Dochodów Publicznych i Skarbu, a także w Urzędzie Budownictwa, Kasie Głównej, Biurze Rachuby, biurze Intendenta Dóbr i Lasów Narodowych, Inspektoracie Przychodów Niestających, służbie drogowej i leśnej itd.

administracyjnym, nie mówiąc już o szczycie marzeń, czyli posadzie senatora, było pragnieniem wielu. U podłoża tego stanu rzeczy leżała przede wszystkim sytuacja ekonomiczna, spowodowana ograniczeniami w rozwoju przemysłu i handlu". I dodawał: „Staranie się więc o urzędy senatorów i sędziów zastąpiło inne przemysłowe przedsiębiorstwo w Krakowie; urzędowanie publiczne stało się spekulacją, której poświęcano czas i dla której niemalże podejmowano wydatki”⁴. Wiarygodne wydają się przy tym obliczenia badaczki dziejów Krakowa, która ustaliła, że w 1834 r. w krakowskiej administracji znajdowało zatrudnienie 242 urzędników (w 1844: 314)⁵.

Dla uzmysłowienia sobie skali zapotrzebowania na urzędników w Wolnym Mieście Krakowie, niezbędne jest zapoznanie się ze strukturą wymiaru sprawiedliwości, zarysowaną w jego 3 ustawach zasadniczych: z 3 maja 1815, 11 września 1818 i 29 lipca 1833 r.⁶ W pierwszej konstytucji, stanowiącej załącznik do Traktatu Dodatkowego z tej samej daty, podpisanego przez obradujących na Kongresie Wiedeńskim przedstawicieli dyplomatycznych Rosji, Austrii i Prus, zdecydowano, że struktura sądownictwa będzie trójstopniowa. Miały się na nią składać: sądy pokoju („urzędy pojednawcze”), Sąd (Trybunał) I Instancji oraz Sąd Apelacyjny. Powołano też Sąd Ostatniej Instancji (w istocie: Sąd Apelacyjny w

⁴ L. Królikowski [H. Meciszewski], *Memoriał historyczny i polityczny o stanie obecnym Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu na poparcie adresu obywateli krakowskich podanego rządowi francuskiemu i angielskiemu w październiku 1839 roku*, Paryż 1840, s. 140.

⁵ I. Homola-Skąpska, *W salonach i traktierniach Krakowa*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. XLV, 2000, s. 206–207. Dla porównania: w 1815 r. mieszkało w Krakowie 23 tys. osób, w 1843 r. blisko 43 tys. W okręgu, obejmującym trzy miasteczka (Chrzanów, Trzebinia, Nowa Góra) oraz 224 wsie- 102 797 mieszkańców (1843).

⁶ Na temat ustrojowych podstaw sądownictwa zob. J. Goclon, *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku* [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990, s. 241, 258–261, 278–279, 284–285. W. M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)* [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 815–820. Ze starszych prac: F. K. Fierich, *Sąd Trzeciej Instancji i Najwyższy Sąd Sejmowy na tle całokształtu organizacji sądownictwa Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1833)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria II, t. XXXV, Kraków 1917, s. 165–176, 182–199.

rozszerzonym składzie), którego rola polegała na rozpatrywaniu apelacji od dwóch różnobrzmiących wyroków wydanych w I i II instancji, a także odwołań od dwóch identycznych wyroków Trybunału i Sądu Apelacyjnego; w tym przypadku konieczna była pozytywna opinia profesorów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego („fakultetu prawnego, w osobach wszystkich doktorów prawa”), stwierdzających pogwałcenie prawa materialnego lub naruszenie „istotnych form procedury w sprawie cywilnej”; w sądzie zasiadali sędziowie apelacyjni, sędziowie pokoju z Krakowa oraz 4 obywatele, wyznaczonych przez strony postępowania⁷.

Jeśli chodzi o liczbę sędziów, to zgodnie z konstytucją z 1818 r. (art. XV) było 3 sędziów dożywotnich w Trybunale oraz 4 w Sądzie Apelacyjnym (wliczając w to prezesów); sędziów czasowych miano powoływać (na 2-letnie kadencje) w ilości uzależnionej od bieżących potrzeb. Zgodnie z tym samym artykułem, w wydawaniu wyroków w I instancji obowiązkowo miało brać udział 3 sędziów, w II instancji 5, w III instancji 7. Należy też wspomnieć o zasadzie niezależności („niepodległości”) sądownictwa oraz gwarancjach niezawisłości sędziowskiej (art. XVIII konstytucji z 1818 r.). Zarazem w wielu sprawach sędziowie pozostawali pod nadzorem władzy rządowej. Zasady działalności najwyższej instancji sądowej (Sąd III Instancji) w pewnej mierze zmodyfikowano konstytucją z 1833 r. (art. XVIII), wprowadzając zarazem sądy podsędzkowskie; aż do początku lat 30. XIX w. wyboru sędziów dokonywało Zgromadzenie Reprezentantów (czyli parlament WMK)⁸.

⁷ Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa z 3 maja 1815 r. [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 181-182 (art. XV-XVIII). Można dodać, że zgodnie z art. XV konstytucji z 1818 r. Sąd Ostatniej Instancji orzekał *in merito*, nie był więc instancją kasacyjną. O działalności Wydziału Profesorów i Doktorów Prawa UJ zob. A. Dziadzio, *Udział Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w stosowaniu Code civil w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1833)* [w:] Księga ku czci Profesora Tadeusza Maciejewskiego (w druku).

⁸ Zob. Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z 15 lipca/11 września 1818 r. [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *op. cit.*, s. 187-188 (art. XV, XVIII); Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu z 29 lipca 1833 r. [w:] *ibidem*, s. 197-200 (art. XVII-XVIII, XX-XXI).

Urzędnicy sądowi i ich zarobki (w świetle budżetów)

Liczbę urzędników sądowych w poszczególnych latach, a przy okazji także wysokość ich zarobków, można ustalić na podstawie kompletnie zachowanych ustaw budżetowych, uchwalanych przez Zgromadzenie Reprezentantów. Odbywało się to w oparciu o projekty etatów, zgłaszane przez magistratury, a następnie opiniowane przez Komisję Sejmowo-Budżetową. W pierwszym i wyjątkowym, bo zatwierdzonym (a w rzeczywistości: nadanym) przez Komisję Organizacyjną budżecie na lata 1816/1817, na potrzeby sądownictwa przekazano 132 600 złp, z czego dla Trybunału (wraz z kosztami sądów pokoju) 71 700 złp, dla Sądu Apelacyjnego 60 900 złp; budżet wydatków zamknął się w kwocie 756 040 złp 10 gr.⁹.

Analiza pierwszego „etatu płacy” przekonuje, że u progu Rzeczypospolitej Krakowskiej prezes Sądu Apelacyjnego (Józef Nikorowicz) rocznie zarabiał 8000 złp, przy czym przyznano mu jeszcze dodatek służbowy („ad personam”) 3000 złp. I-szy sędzia apelacyjny otrzymywał 6000 złp (+ 3000 złp dodatku dla Franciszka Borgiasza Piekarskiego, będącego zarazem wiceprezesem sądu), 2 sędziów dożywotnich mogło liczyć na 5000 złp każdy (+ dodatek dla Walentego Litwińskiego, 1000 złp); 3 sędziowie czasowi zarabiali po 3000 złp¹⁰.

Jeśli chodzi o najbardziej zajmujących nas urzędników sądowych, spośród zatrudnionych w Sądzie Apelacyjnym na pierwszym miejscu wymieniono pisarza sądowego Antoniego Matakiewicza, który dostawał 3000

⁹ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 VI 1816 (do nr 2106), *Zatwierdzenie Budżetu Rozchodów z epoki od 1 VI 1816 do 1 VII 1817*, „Budżet Przychodów i Rozchodów Miasta Wolnego Krakowa i Jego Okręgu na Rok 1816/1817 przez Wysoką Komisję Organizacyjną ustanowioną”, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), sygn. WM 15, k. 202-203. Dla porównania: na potrzeby Senatu „in pleno” przewidziano 137 160 złp, dla Wydziału Spraw Wewnętrznych 133 337 złp 22 gr., dla Wydziału Dochodów Publicznych 63 633 złp, dla Wydziału Policji 87 865 złp, dla Milicji 138 323 złp, na pensje emerytalne 1200 złp, na pokrycie wydatków nadzwyczajnych („ekstraordynaria”) 61 921 złp 12 gr.

¹⁰ *Etat Płacy Urzędników Sądowych i Kosztów Administracji Sprawiedliwości*, WM 15, k. 261.

złp (+ dodatek 1000 złp), następnie sekretarza (2400 złp), archiwistę (2200 złp) i dziennikarza, czyli urzędnika prowadzącego dziennik podawczy (2000 złp). Na dalszych miejscach znaleźli się dwaj kanceliści (dostawali po 1500 złp), woźny (700 złp) oraz jego pomocnik-pośługacz, czyli „adiunkt-woźny” (600 złp). Uwzględniono także koszty prowadzenia biura sądowego, na które przypadł ryczałt („salvo calculo”) 6000 złp¹¹.

Sfera płac w Trybunale I Instancji kształtowała się na zbliżonym poziomie. Jego prezes (Bernard Dwernicki) mógł liczyć na 6000 złp (komisja sejmowa proponowała 8000 złp), 2 sędziów dożywotnich otrzymywało po 4000 złp (+ dodatek 1000 złp dla wiceprezesa Jakuba Mąkolskiego; proponowano 1500 złp), 3 sędziów czasowych zarabiała po 2500 złp, 2 asesorów po 2400 złp. Spośród urzędników *sensu stricte* należy wymienić 2 pisarzy (zarabiali po 2400 złp), sekretarza (2200 złp), archiwistę (2000 złp) i dziennikarza (1300 złp). Ze względu na większą liczbę czynności sądu, kancelistów było aż 4 (dostawali po 1200 złp), a poza tym 2 woźnych (po 600 złp) i tyle samo pomocników woźnych (po 450 złp). Przy Trybunale funkcjonowała również Kasa Sądowa, w której zatrudnienie znaleźli kasjer (2400 złp) i kontroler (2000 złp). Koszty biurowe sądu wyniosły „salvo calculo” 9000 złp. Budżet sądownictwa obejmował też koszty biura Konserwatora Hipoteki (300 złp)¹².

Dla porównania, prezes Senatu Rządzącego zarabiał 12 000 złp rocznie, senatorowie otrzymywali po 6000 złp, sekretarze wydziałowi po 2500 złp, adiunkt Archiwum Głównego 1200 złp, Inspektor Budownictwa 3000 złp, pisarz Wagi Miejskiej 600 złp¹³.

¹¹ Ibidem. Dodatki osobowe w Sądzie Apelacyjnym kosztowały łącznie 3100 złp.

¹² Ibidem, k. 261-262. Ponadto wynagrodzenie dla 5 pisarzy sądów pokoju (dostawali po 2000 złp) i koszty biurowe sądów (3000 złp). Utrzymanie sądownictwa kosztowało Skarb Publiczny 132 600 złp (dodatki osobowe: 8400 złp) Dokument podpisali komisarze „mocarstw opiekuńczych”: Ernest Reibnitz, Ignacy Miączyński i Józef Sweerts-Spork.

¹³ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 VI 1816 (do nr 2106), *Zatwierdzenie Budżetu Rozchodów z epoki od 1 VI 1816 do 1 VII 1817*, WM 15, k. 197-198.

W kolejnych latach wynagrodzenia w Sądzie Apelacyjnym utrzymywały się na zbliżonym poziomie. Zgodnie z budżetem na lata 1820/21 prezes zarabiał 10 000 złp (podwyżka o 2000 złp, w porównaniu z 1819/1820), I-szy sędzia apelacyjny nadal 6000 złp; zarobki sędziów dożywotnich i czasowych zrównano do 5000 złp. Wśród urzędników pojawia się prokurator rządowy, który mógł liczyć na wynagrodzenie 4800 złp rocznie. Pisarz sądowy w dalszym ciągu dostawał 3000 złp itd. Koszty biura sądowego („salvo calculo”) obniżono do 2500 złp. Większe zmiany dotknęły Trybunał I Instancji: wynagrodzenie prezesa wzrosło do 8000 złp, I-szy sędzia dożywotni miał otrzymywać 5000 złp, II sędzia dożywotni 4000 złp; istotnie zwiększono też (do 4000 złp; razem 12 000 złp) honoraria 3 sędziów czasowych; prokurator zarabiał 4000 złp, 2 asesorów po 3000 złp, 2 pisarzy po 3000 złp, sekretarz 2400 (podwyżka o 200 złp), archiwista 2000 złp, dziennikarz 1500 złp. Dla 4 kancelistów przeznaczono po 1200 złp, do nowej posady piątego kancelisty przypisano 1000 złp; 2 woźnych otrzymywało po 600 złp, 2 pomocników po 450 złp. Spośród urzędników kasowych, zastępca kasjera dostawał 600 złp, kontroler 2000 złp. Koszty biura sądowego („salvo calculo”) obniżono do 6000 złp, biura Konserwatora Hipoteki zwiększono do 600 złp. W stosunku do roku budżetowego 1819/1820, wydatki na sądownictwo nieznacznie wzrosły (ze 134 500 złp do 138 200 złp), inaczej niż w przypadku budżetu państwa (obniżenie wydatków, z 1 mln 331 692 złp 17 gr. do 1 mln 329 351 złp 29 gr. w 1820/1821)¹⁴.

Zmiany, które dotknęły sądownictwo w 1833 r. nie spowodowały likwidacji głównych instytucji, czyli Trybunału I Instancji, Sądu Apelacyjnego i sędziów pokoju, nadal powoływanych na 3-letnią kadencję przez sejm, spośród

¹⁴ *Budżet Rozchodów na Rok 1820/21*, „Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z lat 1817/18-1826/27 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, ANK, WM 16, k. 299-300, 310, (Tytuł III „Sądownictwo”). Wydatki na sądownictwo pokoju pozostały bez zmian (5 pisarzy po 2000 złp, utrzymanie 5 biur po 600 złp).

kandydatów wyłonionych przez gminne zgromadzenia obiorcze (listy kandydatów zatwierdzał Senat Rządzący). Nowością była instytucja sądów podsędzkowskich¹⁵. W miejsce Sądu Ostatniej Instancji powołano Sąd III Instancji; był on „stałą magistraturą”, zasiadał w nim prezes, 2 sędziów „stałych i dożywotnich” oraz sędziowie sądów niższych instancji (po 1), wybrani losowo spośród osób, które nie uczestniczyły w wydaniu wyroku w poprzedniej instancji; wydawał on wyroki co do istoty sprawy („in merito”), w kilku przypadkach¹⁶.

Zgodnie z budżetem na lata 1833/1837, prezes Sądu III Instancji zarabiał 10 000 złp, 2 sędziów dożywotnich po 5000 złp. Przy sądzie funkcjonowali także: prokurator (4000 złp), pisarz (3000 złp), kancelista-archiwista (1500 złp) kancelista-dziennikarz (1300 złp), woźny (400 złp) i posługacz (300 złp), przy czym pensje dwóch ostatnich obniżono o 200 i 100 złp, co uzasadniono mniejszym obciążeniem obowiązkami, w porównaniu z analogicznymi posadami w Trybunale; z tych samych powodów Komisja Sejmowo-Budżetowa zmniejszyła do 1500 złp koszty biurowe („salvo calculo”)¹⁷.

Wynagrodzenie prezesa Sądu Apelacyjnego obniżono do 8000 złp, zachowując 1000-złotowy dodatek dla prezesa J. Mąkolskiego (wydatek

¹⁵ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu z 29 lipca 1833 r.* [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *op. cit.*, s. 197 (art. XVII). Podsędkowie przeprowadzali „indagacje sumaryczne w sprawach poprawczych i kryminalnych”, a także ścigali i sądzili, jako organ I instancji, sprawców przestępstw policyjnych; podsędek był urzędem dożywotnim.

¹⁶ *Ibidem*, s. 197-198 (art. XIX). Były to sytuacje, gdy: a) wystąpiła niezgodność wyroków w obu instancjach, w sprawach cywilnych bądź karnych; b) strona wniosła kasację od dwóch zgodnych wyroków (w sprawie cywilnej bądź karnej) i Sąd III Instancji w swoim wyroku wskazał, na czym polegała obraza prawa lub „pogwałcenie istotnych form postępowania sądowego”; c) w sprawie kryminalnej zapadł wyrok śmierci lub więzienia powyżej 10 lat (sprawę przekazywano Sądowi III Instancji do zatwierdzenia, z urzędu). Niedopuszczalne było wnoszenie środków odwoławczych jeżeli wartość przedmiotu sporu w sprawie cywilnej nie przekraczała 600 złp, oraz w sprawach tzw. policji prostej (Sąd Apelacyjny orzekał ostatecznie). Zlikwidowano korzystanie z opinii Wydziału Prawa UJ.

¹⁷ *Budżet Rozchodów na Rok 1833/1837, „Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z lat 1833/37-1838/41 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, ANK, WM 20, k. 130-131.* Komisja Reorganizacyjna zablokowała utworzenie posady sekretarza sądowego, co musiała przyjąć do wiadomości Komisja Sejmowo-Skarbowa.

przeniesiono do tytułu XVI budżetu), 3 sędziów dożywotnich, podobnie jak 2 czasowych, otrzymywało po 5000 złp, (zrównanie nastąpiło na wniosek Komisji Sejmowo-Skarbowej, która stwierdziła, że „sędziowie pracę mają równą”); pensję prokuratora obniżono do 3500 złp, pisarza do 2800 złp, sekretarza do 2200 złp, dziennikarza do 1800 złp¹⁸.

Jeśli chodzi o Trybunał I Instancji, wynagrodzenie prezesa obniżono do 7000 złp, I-szego sędziego dożywotniego (prezycjącego w wydziale) do 4000 złp (został 1000-złotowy dodatek dla Tadeusza Krzyżanowskiego); 3 sędziów dożywotnich, podobnie jak 3 czasowych, dostawało po 4000 złp, prokurator 3000 złp (w 1827/1828 było to 4000 złp), świeżo ustanowiony podprokurator mógł liczyć na 2000 złp, 2 pisarzy dostawało po 2800 złp, sekretarz 2400 złp, archiwista 2000 złp, dziennikarz 1500 złp, 5 kancelistów po 1200 złp, 2 woźnych po 600 złp, 2 posługaczy po 450 złp, kasjer sądowy 2600 złp, kontroler Kasy 1500 złp (podwyżka o 300 złp); koszty biura „salvo calculo” ustalono na 5000 złp. Na etacie sądownictwa pozostawał też Regent Akt Hipotecznych z wynagrodzeniem 3600 złp (wraz z kosztami biura), który przed objęciem stanowiska uiszczał kaucję; poza tym 5 sądów pokoju i sądy podsędkowskie¹⁹. Budżet sądownictwa w 1833 r. zamknął się w kwocie 192 500 złp (wydatki państwowe osiągnęły sumę 1 775 766 złp i 15 gr.)²⁰.

¹⁸ Ibidem, k. 130-131, 168-169. Nie uległy zmianie wynagrodzenia archiwisty (2200 złp), 2 kancelistów (po 1200 złp), woźnego (700 złp) i posługacza (400 złp) oraz koszty biura sądu (2500 złp).

¹⁹ Ibidem, 130-133, 168-169. 5 pisarzy sądów pokoju dostawało po 2000 złp, na lokale sądowe zapisano po 600 złp, dodatek na kancelarię sądu w Chrzanowie wyniósł 200 złp, 5 woźnych otrzymywało po 500 złp, utrzymanie budynków kosztowało 500 złp. Sądy podsędkowskie: 5 podsędków dostawało po 2000 złp, 5 podpisarzy po 1200 złp, 5 woźnych z posługaczami łącznie 2000 złp, koszty działalności jednej kancelarii wyceniono na 500 złp. Koszty działalności 3 aresztów podsędkowskich (2500 złp) przeniesiono do tytułu X („Budowle Narodowe”, ibidem, k. 160-161). Zlikwidowano wynagrodzenia 2 asesorów dożywotnich Trybunału (w 1827/1828 dostawali po 3000 złp).

²⁰ Ibidem, k. 170-171. W roku 1827/1828 było to 1 mln 569 724 złp 11 gr. Dla porównania, w 1833 r. wydatki na Senat Rządzący z wydziałami wyniosły 266 121 złp.

Analiza budżetu na lata 1838/1841 przekonuje, że wynagrodzenia nie uległy istotnym zmianom. Pensje prokuratorów Sądu III Instancji i Sądu Apelacyjnego podwyższono do 5000 złp, prokuratora przy Trybunale do 4000 złp, a podprokuratora przy tymże sądzie do 3000 złp; obniżono zarobki woźnego (do 400 złp) i posługacza (do 300 złp) przy Sądzie Apelacyjnym, jak też sekretarza przy Trybunale (do 2200 złp) i posługacza (do 300 złp). Zwiększono do 4 liczbę sędziów dożywotnich Trybunału (nadal zarabiali po 4000 złp, podobnie jak 3 sędziów czasowych). Utrzymanie sądownictwa kosztowało 176 900 złp²¹.

Obowiązujący od 1 stycznia 1845 r. ostatni budżet Wolnego Miasta Krakowa uwzględniał reorganizację wymiaru sprawiedliwości, przeprowadzoną w latach 1839-1842. W tym miejscu należy wyjaśnić, że w wyraźnie trudnych dla krakowskiego sądownictwa warunkach, wywołanych ograniczaniem jego niezależności przez „mocarstwa opiekuńcze”, wydany został statut sądowy z 1842 r. Na aparat sprawiedliwości składały się odtąd: sądy pokoju, Trybunał Wolnego Miasta Krakowa, Sąd Wyższy, Sąd Karny Wojskowy i Najwyższy Sąd Karny. Funkcje orzecznicze spełniały także: Wydział Spraw Wewnętrznych w Senacie Rządzącym oraz Dyrekcja Policji wraz z komisarzami dystryktowymi²².

Trybunał składał się z prezesa i 10 sędziów, których liczbę można było zwiększyć (do 12); oprócz tego, z prokuratora i podprokuratora, 3 pisarzy sądowych oraz „stosownej liczby podrzędnych urzędników”. W Sądzie Wyższym, oprócz prezesa zasiadało 5 sędziów, prokurator i pisarz, a także

²¹ *Budżet Rozchodu nr Rok 1838/41, czyli na czas od dnia 1 czerwca 1838 do 31 grudnia 1841 roku*, WM 20, k. 522-523, 526-531. Tytuł I „Administracja Krajowa”, par. 1: „Pensje urzędników Administracyjnych i Sądowych do Osób przywiązane”; Tytuł II „Sądownictwo”. Budżet wydatków zamknął się w kwocie 1 mln 812 224 złp 3 gr. (ibidem, k. 562-563).

²² *Statut Organiczny dla Władz Sądowych Kraju Wolnego Miasta Krakowa* z 27 I 1842 nr 3 Dz.Konf., ogłoszony pismem Senatu Rządz. z 23 II 1842 nr 943 DGS, „Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa” (dalej: Dz. Praw WMK) z 1842 r. Rozdz. I „O Władzach Sądownictwa w ogólności” (art. 1). Zob. W. M. Bartel, *Ustrój i prawo...*, s. 816-817, 819-820.

„stosowna liczba podrzędnych urzędników”. Wszyscy wymienieni pełnili swe obowiązki dożywotnio²³.

Prezes Sądu Wyższego miał otrzymywać 9000 złp, I-szy sędzia dożywotni 5500 złp, 2 sędziów dożywotnich po 5000 złp, 2 sędziów dożywotnich po 4500 złp. Pracowali w nim także: prokurator (4500 złp), pisarz (2800 złp), sekretarz (2200 złp), archiwista (2200 złp), dziennikarz-kancelista (1800 złp), protokolista „rady w sprawach kryminalnych” (1500 złp), 2 kancelistów (po 1400 złp), woźny (700 złp) i posługacz (400 złp); koszty biurowe sądu (z opalem) ustalono na 3000 złp. Na działalność biura powołanego w 1839 r. Najwyższego Sądu Karnego oraz „Komisji wyznaczonej przez Sąd Wyższy do nadzoru nad komisarzami dystryktowymi” zapisano 1200 złp²⁴.

Jeśli chodzi sędziów Trybunału, jego prezes zarabiał 7000 złp, prezydujący w wydziale sędzia dożywotni (mógł zastępować prezesa) 5000 złp, 2 prezydujących w wydziałach sędziów dożywotnich po 4500 złp, 3 sędziów dożywotnich po 4000 złp, 6 sędziów czasowych po 4000 złp. Spośród urzędników, prokurator dostawał 4000 złp, podprokurator 3000 złp, pisarz wydziału I 2750 złp, 2 pisarzy wydziałów II po 2500 złp, 3 protokolistów „rady w sprawach kryminalnych” po 1500 złp, sekretarz 2200 złp, archiwista 2000 złp, dziennikarz 1500 złp, 5 kancelistów po 1200 złp (jednego skierowano do biura prokuratora), 3 woźnych po 600 złp, 4 posługaczy po 400 złp, kasjer sądowo-depozytowy 2000 złp, Regent Akt Hipotecznych 3000 złp (+ 600 złp na biuro), adiunkt Regencji Akt Hipotecznych 1300 złp. Koszty biura sądu (wraz z

²³ *Statut Organiczny dla Władz Sądowych...* z 27 I 1842. Rozdz. V „O Trybunale”, Oddz. I „O Składzie i Urządzeniu Trybunału” (art. 21, 26); Rozdz. VII „O Sądzie Wyższym”, Oddz. I „O Składzie i Urządzeniu Sądu Wyższego w ogólności” (art. 75-76).

²⁴ *Budżet Rozchodów przyjęty przez Izbę Reprezentacyjną w roku 1844 uchwalony z 3-4 lipca 1844 r.*, „Budżet w roku 1844 uchwalony do akt sejmowych należący”, WM 21, k. 22-23; Ustawa z 4 i 13 VII 1844, *Budżet przychodów i rozchodów od roku 1845 obowiązująca mający*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 11 X 1844 nr 4936 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r.

opałem) określono na 5000 złp. Wydatki na sądownictwo wyniosły 180 500 złp (budżet wydatków: 2 mln 231 343 złp, 12 gr.)²⁵.

Powoływanie i nadzór nad urzędnikami sądownictwa

W dalszej kolejności omówienia wymagają przepisy statutów organizacyjnych („organicznych”) dla sądownictwa, z lat 1816, 1833 i 1842, dotyczące m.in. nadzoru nad urzędnikami. Głównym zadaniem pierwszego z nich, wydanego przez Komisję Organizacyjną w 1816 r., było dostosowanie organizacji sądów z czasów Księstwa Warszawskiego (którego częścią, pod postacią departamentu krakowskiego, był od 1810 r. Kraków wraz z okręgiem), do wymogów konstytucji z 1815 r. Regulacja miała obowiązywać tymczasowo, do czasu uchwalenia przez specjalny Komitet Prawodawczy, kodeksów: cywilnego, karnego i procedury sądowej („Ksiąg Ustaw i Postępowania Sądowego”). Ponieważ zamierzenie to nie zostało zrealizowane, organizacja „magistratur sądowniczych” przetrwała, z licznymi modyfikacjami, do końca bytu Rzeczypospolitej Krakowskiej²⁶. W świetle statutu, „najwyższy nadzór” nad pracownikami sądownictwa, zwłaszcza pod względem dyscyplinarnym, sprawował prezes Sądu Apelacyjnego. Mógł on stosować wszelkie środki niezbędne dla utrzymania „należytego porządku służby” i „przyspieszenia biegu sprawiedliwości”. Prezes Trybunału I Instancji, któremu podlegali notariusze, konserwator hipoteki, komornicy („urzędnicy wykonawczy w sprawach cywilnych i kryminalnych”; „urzędnicy wykonujący wyroki trybunałów”) i urzędnicy stanu cywilnego, mógł się domagać „usuwania nieregularności w pracy biur urzędów pojednawczych” Komorników

²⁵ *Budżet Rozchodów...*, k. 22-27, 80-81; Sądy pokoju: 5 pisarzy po 2000 złp, koszty kancelarii 600 (razem 3000 złp), koszty utrzymania lokali 1200 złp, 2 woźnych okręgów miejskich po 500 złp, 3 woźnych okręgów III-V po 800 złp, koszty egzekucji przez sądy pokoju po 100 złp; koszty kryminalne ws. karnych i egzekucji wyroków 1050 złp.

²⁶ W. Uruszczak, *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1846)* [w:] *Szkice z dziejów ustroju i prawa*, Kraków 1997, s. 93-97; L. Pauli, *Prawa obce w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. DCXXV, *Prace Prawnicze*, z. 97, 1982, s. 146-147 S. Wachholz, *Rzeczypospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957, s. 268-269.

powoływał, w „odpowiedniej ilości”, prezes Sądu Apelacyjnego, na podstawie opinii prezesa Trybunału. Korzystanie z nie dość jasno określonego „prawa panującego wobec trybunałów i urzędników użytych do sprawiedliwości”, czyli najwyższego nadzoru nad sądownictwem, należało do Senatu Rządzącego²⁷.

W świetle konstytucji z 1818 r. przysługiwało mu także prawo powoływania niższych urzędników, na wniosek prezesa Sądu Apelacyjnego. Utrzymany nadzór rządowy nad „regularnością biegu spraw” przejawiał się w postaci: 1) otrzymywania od prezesa Sądu Apelacyjnego „raportów periodycznych na temat stanu rozpoznawanych spraw”; 2) wglądu („wzierania”) Senatu do akt spraw zaległych; 3) stosowania środków ponagających wobec sędziów lekceważących swoje obowiązki („pobudzenie opieszalych sędziów”)²⁸. Konstytucja z 1833 r. nadzór nad „niższymi władzami sądowymi” powierzała prezesowi Sądu III Instancji, który składał Senatowi Rządzącemu sprawozdania itd. Jeżeli chodzi o obsadę urzędów, utrzymano domniemanie kompetencji na rzecz Zgromadzenia Reprezentantów²⁹.

Powyższą dyspozycję doprecyzowano w statucie dla sądownictwa z tego samego roku. Mianowanie większości urzędników sądowych, w tym pisarzy, podpisarzy, sekretarzy, archiwistów oraz „wszystkich podwładnych w linii sądowej” zarezerwowano w nim dla Senatu Rządzącego, który dokonywał wyboru spośród potrójnej liczby kandydatów, przedstawionych przez prezesa

²⁷ *Urządzenie tymczasowe dla Władz Sądowniczych Wolnego Miasta Krakowa*, ogłoszone pismem Senatu Rząd. nr 1904 i 1796 DGS, „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” (dalej: Dz. Rozporząd. Rząd.) z 1816 r. Ze względu na konstytucyjną zasadę „niepodległości wyroków sądowych” Senatowi nie wolno było ingerować w sędziowską „wolność oświadczenia swojego zdania w sądzie”. Pod dokumentem podpisali się rezydenci wskazani w przyp. 12.

²⁸ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z 15 lipca/11 września 1818 r.* [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *op. cit.*, s. 188 (art. XVIII).

²⁹ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu z 29 lipca 1833 r.* [w:] *ibidem*, s. 199 (art. XX). Jedynie w wyjątkowych sytuacjach nominacji miał dokonywać Senat Rządzący, na wniosek („przedstawienie”) prezesa Sądu III Instancji. Dla rozstrzygnięcia sporów między sądami i administracją przewidziano komitet, składający się z 3 senatorów, prezesów sądów i prokuratora wyznaczonego przez Senat, do którego należała ostateczna decyzja w sprawie.

Sądu III Instancji. Rząd miał też decydujące zdanie przy obsadzaniu stanowiska konserwatora hipoteki, a także powoływaniu notariuszy, adwokatów i komorników. Uznaniu prezesów sądów „właściwych instancji” pozostawiono tylko przyjmowanie do służby aplikantów. Nadzór dyscyplinarny nad Regentem Akt Hipotecznych, notariuszami i adwokatami sprawował prezes Trybunału I Instancji; w przypadku komorników i woźnych- odpowiedni prokuratorzy; nad urzędnikami stanu cywilnego- sądy pokoju. „Dozór nad officyalistami biur swoich”, czyli pracownikami kancelarii, wykonywały odpowiednie sądy. Statut potwierdzał też wykonywanie przez Sąd III Instancji „ogólnego i najwyższego nadzoru nad wymiarem sprawiedliwości”³⁰.

W statucie z 1842 r. powoływanie najważniejszych urzędników pozostawiono Senatowi Rządzącemu, który miał wpływ na obsadę stanowisk prezesów sądów, sędziów i prokuratorów, jak też „podrzędnych urzędników” sądowych, sędziów pokoju i urzędników dodanych im do pomocy. W praktyce jednak uprawnienia rządu uległy wyraźnemu ograniczeniu, gdyż powoływanie prezesów sądów wymagało zgody „Wysokich Opiekuńczych Dworów”, zaś mianowanie sędziów Sądu Wyższego oraz dożywotnich sędziów Trybunału uzależniono od braku sprzeciwu Konferencji Rezydentów (mianowanie „w porozumieniu”). Kandydatów na prezesa Sądu Wyższego, prokuratorów i sędziów pokoju przedstawiał prezes Senatu Rządzącego; na prezesa Trybunału, sędziów i niższych urzędników (za wyjątkiem aplikantów) byli zgłaszani rządowi przez prezesa Sądu Wyższego. Senatowi pozostawiono zawieszanie w urzędowaniu i pobieraniu pensji („ab officio et salario”): prezesów sądów (za zgodą rezydentów), sędziów, prokuratorów (po zasięgnięciu opinii prezesa

³⁰ Statut *Urządzający Sądownictwo* z 27 VIII 1833, ogłoszony pismem Senatu Rząd. nr 5046 i 5077, Dz. Praw WMK z 1833 r. Rozdz. VIII „Urządzenia ogólne” (art. 75-77, 80). Prezes Sądu III Instancji przedstawiał rządowi propozycje ws. zmiany wadliwych rozwiązań prawnych, o których mógł się przekonać na podstawie raportów („wady i niedostateczności poznane przez doświadczenie”). Nadzór nad USC „pod względem karności” należał do Trybunału I Instancji. Statut wszedł w życie 15 IX 1833.

sądu) oraz „podrzędnych urzędników sądownictwa” (za opinią prezesa Sądu Wyższego). Odwołanie ze stanowiska mogło nastąpić zasadniczo jedynie na podstawie wyroku sądowego, ewentualnie także z powodu niemoralnego trybu życia lub rażącego zaniedbywania obowiązków; w przypadku sędziów konieczna była zgoda rezydentów. Prokuratora można było usunąć ze stanowiska na wniosek prezesa Senatu Rządzącego (przynajmniej za jego opinią), niższych urzędników - po uzyskaniu opinii prezesa Sądu Wyższego³¹.

„Najwyższy nadzór sprawiedliwości” nadal przysługiwał Senatowi Rządzącemu, któremu prezes Sądu Wyższego przysyłał corocznie wykaz spraw cywilnych, handlowych i karnych (w tym zaległych). Władza Senatu obejmowała też nadzór nad pracownikami sądownictwa, wykonywany za pośrednictwem prezesa Sądu Wyższego, który nadzorował podległych sobie sędziów i urzędników, a także prezesa Trybunału. Ten ostatni, oprócz kierownictwa nad sędziami i urzędnikami Trybunału, sprawował nadzór nad Regentem Akt Hipotecznych, sędziami pokoju, adwokatami i notariuszami. Urzędnicy stanu cywilnego, prokurator Trybunału, komornicy i woźni podlegali prokuratorowi Sądu Wyższego. Prezes tego ostatniego przysyłał corocznie prezesowi Senatu Rządzącego, sporządzone według wzoru, „listy konduity” sędziów i urzędników sądowych, opracowane m.in. na podstawie „list konduity” nadesłanych przez prezesa Trybunału i prokuratorów³².

Należy także zwrócić uwagę na przewidzianą w statucie z 1842 r. odpowiedzialność najwyższych urzędników, czyli senatorów, dyrektora policji, ale także sędziów i prokuratorów Trybunału i Sądu Wyższego, przed Najwyższym Sądem Karnym. Jego jurysdykcja obejmowała takie czyny, jak nadużycie władzy, „sprzeniewierzenie się obowiązkowi służbowemu”,

³¹ Statut *Organiczny dla Władz Sądowych...* z 27 I 1842. Rozdz. XII „O mianowaniu zawieszaniu w Urzędzie lub oddaleniu od tegoż Urzędników Sądowych” (art. 108-112, 114-121).

³² *Ibidem*. Rozdz. XIII „O nadzorze wymiaru sprawiedliwości”; Rozdz. XIV „O nadzorze osób do Sądownictwa należących” (art. 126-129, 132-138). Sprawozdania dla Senatu przysyłał też Najwyższy Sąd Karny.

zdzierstwo czy też „kradzież grosza publicznego”. W razie podejrzenia popełnienia któregoś z wymienionych czynów, Konferencja Rezydentów wyznaczała komisję śledczą, w skład której wchodził sędziowie spoza Wolnego Miasta („osoby sądowe Państw Opiekuńczych”) oraz miejscowi; wśród jej zadań widniały: prowadzenie śledztw, wydawanie wyroków kwalifikacyjnych i prowadzenie „ordynaryjnej inkwizycji kryminalnej”; w jej czynnościach obowiązkowo mieli uczestniczyć „assydenci przysięgli” wydelegowani przez Senat Rządzący. W razie uprawdopodobnienia podejrzenia przestępstwa, sprawca miał zostać przekazany „sądom zwyczajnym karzącym”, dla przeprowadzenia „postępowania kryminalnego”³³.

Odpowiedzialność karna urzędników nie była w Wolnym Mieście niczym nowym, gdyż w latach 1815-1839 realizowano ją przy pomocy Sądu Najwyższego Sejmowego, składającego się z 5 wybranych w drodze losowania posłów na Zgromadzenie Reprezentantów, 3 senatorów, prezesów obu sądów, 4 sędziów pokoju oraz 3 obywateli Krakowa, wskazanych przez stronę postępowania. Sąd powołano dla ustalania winy osób podejrzanych o „kradzież grosza publicznego, zdzierstwo lub nadużycie”, popełnione w związku ze sprawowaniem urzędu³⁴. W Konstytucji z 1833 r. wyraźnie zastrzeżono, że sędziowie lub urzędnicy dopuszczający się przestępstw niezwiązanych z piastowanym stanowiskiem, podlegają osądzeniu przez sądy zwyczajne³⁵. Zasady działalności Sądu Sejmowego dokładniej określał statut

³³ Ibidem. Rozdz. IX „O przypadkach karnych w których ma miejsce postępowanie wyjątkowe” (art. 102-103). Zastosowanie przez Senat Rządzący prawa łaski uzależniono od zgody „Wysokich Opiekuńczych Dworów”, udzielanej za pośrednictwem rezydentów.

³⁴ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z 15 lipca/11 września 1818 r.* [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *op. cit.*, s. 186-188 (art. X, XVI). Dla wydania wyroku niezbędna była obecność 9 członków Sądu Sejmowego. Szerzej zob. W. Pęksa, *Sąd Sejmowy w Rzeczypospolitej Krakowskiej* [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin 1999, s. 253-261; F. K. Fierich, *op. cit.*, s. 236-245.

³⁵ *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu z 29 lipca 1833 r.* [w:] M. Kallas, M. Krzymkowski, *op. cit.*, s. 198-199 (art. XIX). Dotyczyło to urzędników powoływanych przez Zgromadzenie Reprezentantów, Senat Rządzący i zgromadzenia obiorcze.

sejmowy z 1817 r.³⁶. Od 1839 r. Sąd Sejmowy nie funkcjonował, jako że został zawieszony, na polecenie Konferencji Rezydentów, rozporządzeniem z 2 lipca 1839 r. W 1842 r. ostatecznie go zlikwidowano³⁷.

Z postępowań przeciwko urzędnikom sądowym należy wspomnieć, mającą silne konotacje polityczne, sprawę Leona Chwalibogowskiego, prokuratora Trybunału I Instancji i kasjera sądowego, którego oskarżono o wymuszanie datków pieniężnych, działanie na szkodę masy spadkowej oraz sprzeniewierzenie pieniędzy i ruchomości złożonych do depozytu sądowego (art. 86-88 Kodeksu karnego z 1803 r.). Z ponad 20 zarzucanych mu czynów udowodniono tylko jeden, polegający na wzięciu od Uriasza Wohlsa łapówki w wysokości 50 złp, „za uwolnienie się od zaprzysiężenia pozostałego po żonie swej inwentarza, tudzież za odpieczętowanie ruchomości na szkodę sukcesorów”, co stanowiło czyn zagrożony karą ciężkiego więzienia od roku do lat 5. Wymierzony wyrok był bardzo łagodny. Ponieważ inicjatorem procesu był prezes Senatu Rządzącego Stanisław Wodzicki, nie dziwi fakt, że nie skorzystał z przysługującej mu możliwości wniesienia prośby oskarżonego na forum rządu, który mógł zastosować prawo łaski³⁸.

Urlopy, emerytury i mundury dla urzędników sądownictwa

W statucie z 1833 r. przewidziano, że wszystkim urzędnikom sądowym przysługuje 6-tygodniowy „czas spoczynku”, pod warunkiem, aby „Trybunały były w czynności bez przerwy”³⁹. W 1836 r. Senat Rządzący, z upoważnienia

³⁶ *Statut dotyczący się Urządzenia Zgromadzeń Politycznych z 10 IX 1817*, ogłoszony pismem Senatu Rząd. nr 2845 DGS, Dz. Rozporząd. Rząd. z 1817 r. Oddz. VI „O sposobie postępowania w Sądzie Najwyższym” (art. 136-147).

³⁷ *Statut nowy Zgromadzeń politycznych i Komisji Obrachunkowej z 27 I 1842* nr 3 Dz.Konf., Dziennik Praw WMK z 1842 r.

³⁸ L. Pauli, *Austriacki kodeks karny z 1803 r. w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1833)*, cz. II, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” (dalej: ZNUJ), t. CCXXXIV, Prace Prawnicze, z. 46, Kraków 1970, s. 126-127; S. Wachholz, *op. cit.*, s. 212-216; S. Wodzicki, *Pamiętniki*, Kraków 1888, s. 367-368; M. Krzywosąd-Kępieński, *Stanisław hr. Wodzicki, prezes Senatu b.Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Warszawska”, t. IV, 1883, s. 413.

³⁹ *Statut Urządzający Sądownictwo z 27 VIII 1833*. Rozdz. VIII „Urządzenia ogólne” (art. 85). Wymóg ciągłości urzędowania dotyczył także sądów pokoju i podsędzkowskich.

„Dworów Opiekuńczych”, uchylił art. 85 tegoż statutu, zrównując pod tym względem urzędników sądowych, z pozostałymi urzędnikami⁴⁰. Dalsze zmiany wprowadzono statutem z 1842 r.: odtąd prezesom sądów, sędziom i prokuratorom miały przysługiwać urlopy nie dłuższe niż 28-dni, których udzielał Senat Rządzący, z możliwością ich rozłożenia na krótsze okresy, jeżeli nie groziło to funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości. Wymiar urlopu dla pozostałych urzędników obniżono do 5 dni, z możliwością jego przedłużenia, na wniosek prezesa Sądu Wyższego i za zgodą Senatu Rządzącego⁴¹.

Warto zauważyć, że urzędnicy sądownictwa byli objęci systemem emerytalnym, wprowadzonym w 1833 r. i modyfikowanym w kolejnych latach⁴². Przed tą datą, otrzymanie zasiłku emerytalnego zależało od przychylności Senatu oraz sejmu, który zapisywał odpowiednie kwoty w budżecie. W zamierzeniach autorów system emerytalny miał zagwarantować godny byt odchodzącym ze służby urzędnikom, jak też pozostałym po nich wdowom i sierotom. Na przyszłe emerytury składali się sami zainteresowani, gdyż wszyscy urzędnicy zarabiający powyżej 100 złp mieli należeć do Towarzystwa Emerytalnego, na rzecz którego opłacali składki. Wynosiły one 4 % wynagrodzenia, a potrącano je przy jego wypłacie. Emerytury były współfinansowane z budżetu państwa. Ich wysokość ustalała Komisja Emerytalna, działająca pod nadzorem Senatu Rządzącego. Obok delegatów administracji, Uniwersytetu Jagiellońskiego, szkół średnich i Milicji Krajowej, zasiadał w niej też przedstawiciel sądownictwa, którym w latach 1841-1844 był

⁴⁰ Rozporządź. Senatu Rządź. z 8 XI 1836 nr 6538 DGS, *Urządzenie o urlopiach Urzędników Sądowych*, Dz. Praw WMK z 1836 r. (art. 1-2). Mieli oni otrzymywać urlopy na zasadach określonych w art. 13 statutu senackiego z 1833 r.

⁴¹ *Statut Organiczny dla Władz Sądowych...*, z 27 I 1842. Rozdz. XVII „O Feriach dla Urzędników Sądowych i udzielaniu im pozwoleń oddalania się od obowiązków” (art. 149, 152).

⁴² Ustawa z 18 IX 1833 *Prawo o Towarzystwie Emerytalnym*, ogłoszona pismem Senatu Rządź. z 1 X 1833 nr 6337 DGS, Dz. Praw WMK z 1833 r.; *Nowa Ustawa emerytalna* z 7 II 1838, ogłoszona pismem Senatu Rządź. z 15 III 1838 nr 698 DGS i 1418 DGS, Dz. Praw WMK z 1838 r.; Ustawa z 1 VII 1844 *Uzupełnienie Ustawy Emerytalnej z roku 1838*, ogłoszona pismem Senatu Rządź. z 3 VII 1844 nr 3801 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r.

sędziego Sądu Wyższego Konstanty Hoszowski, a następnie, przez kolejną 3-letnią kadencję, sędziego SW Felicjan Dudrewicz⁴³.

Konstruując system emerytalny zastosowano metodę progresywną, co oznaczało, że wysokość emerytury oraz zaopatrzenia wdowiego bądź sierocego, zależała od stażu pracy urzędnika. I tak, przepracowanie 15 lat skutkowało nabyciem prawa do emerytury w wysokości 25 % najwyższego uposażenia, 35 lat pracy do 100 %. W okresie przejściowym emerytura przyrastała corocznie o $\frac{3}{20}$ kwoty obliczanej w stosunku do $\frac{1}{4}$ części wynagrodzenia podstawowego. Nieco inaczej obliczano ją w razie odejścia ze służby wskutek ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub trwałego kalectwa, spowodowanych wykonywaniem obowiązków służbowych. Emerytura przysługiwała żonie urzędnika, nawet jeżeli zaczął on ją już pobierać. Jeżeli przepracował nie więcej niż 15 lat i wskutek utraty sił przeszedł w stan spoczynku lub zmarł, wdowie przysługiwało jedynie 25 % uposażenia. Małoletnie dzieci nabywały prawo do ojcowskiej emerytury na zasadach ustalonych dla wdów, jeżeli matka zmarła lub utraciła prawo do emerytury męża. W ustawach przewidziano też jednorazowe zasiłki sieroce. Wpłata emerytury zależała od przedstawienia stosownej dokumentacji. Dokładnie określono też okoliczności, w których następowała utrata prawa do emerytury. Były to: a) odejście uprawnionego ze służby przed osiągnięciem „lat wysługi”; b) skazanie na karę publiczną, połączoną z pozbawieniem urzędu lub praw obywatelskich; c) oddalenie ze służby z powodu „złej kondyty”; d) „wejście na służbę obcego rządu”⁴⁴.

⁴³ Obwieszc. Prezydującego w Komisji Emerytalnej z 16 VI 1844 nr 1538, „Dziennik Rządowy WMK” (dalej: Dz. Rząd. WMK) z 3 VII 1844 nr 81-82, s. 330-331; *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, Kraków 1844, s. 56-57; *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846*, Kraków 1846, s. 48-49.

⁴⁴ Dokładne omówienie zawierają prace: M. Mataniak, *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część I: lata 1815-1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, t. 10, z. 2, s. 77-106; idem, *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część II: lata 1838-1854*, ibidem, t. 10, z. 3, s. 493-519.

Spośród urzędników sądowych, emerytury otrzymywali m.in. prokurator Sądu Apelacyjnego Henryk Bogusz (1800 złp), pisarz Trybunału Andrzej Kulickowski (2000 złp), archiwista Trybunału Antoni Ciołkosz (709 złp 23 gr.), kancelista sądowy Michał Stankiewicz (540 złp 17 gr.) a także woźni Kazimierz Ćwikowski (75 złp 2 gr.), Mikołaj Skotnicki (57 złp 15 gr.) i Józef Śladek (57 złp 4 gr.). Oprócz tego, emerytury po mężu lub ojcu pobierały: wdowa po prokuratorze Sądu Apelacyjnego Antonim Syktowskim (1000 złp), wdowa po asesorze prawnym Eustachym Ekielskim (1500 złp), wdowa po pisarzu sądu pokoju Franciszku Chwastkiewicz (500 złp), Agata Sobalska wdowa po woźnym (86 złp 17 gr.) i Rozalia Etgens, córka kasjera sądowego (360 złp)⁴⁵. W 1845 r. Komisja Emerytalna zdecydowała o przyznaniu pensji wdowiej dla Kunegundy Żelechowskiej, wdowy po kanceliście Sądu Wyższego (510 złp) oraz ich małoletnim synom Antoniemu i Tadeuszowi (339 złp)⁴⁶.

Należy wspomnieć, że zgodnie z zatwierdzonym przez Komisję Organizacyjną rozporządzeniem Senatu Rządzącego z 1816 r. jednym z przywilejów urzędników sądowych było prawo do munduru („ubiór uroczysty dla Obywateli linii administracyjnej”), o przewadze kolorów granatowego i karmazynowego, zachowanych z epoki Księstwa Warszawskiego; składały się na niego: „suknia zwierzchnia kroju niemieckiego”, biała kamizelka, czarne lub białe spodnie, kapelusz „gładki stosowany ze srebrną agrafą, zrobioną z

⁴⁵ Wykaz Pensji Emerytalnych z Funduszu Ogólno-Krajowego z 28 VI 1844, „Budget w roku 1844 uchwalony do akt Seymowych należący”, WM 21, k. 157-162. Poza tym, emerytury otrzymywali: prezes Sądu Apelacyjnego J. Mąkowski (8787 złp 6 gr.), sędzia Sądu III Instancji Józef Krzyżanowski (4600 złp), sędzia Sądu Apelacyjnego Marcin Soczyński (2821 złp 23 gr.), Rozalia Piekarska wdowa po prezesie Sądu III Instancji (3312 złp 7 gr.), Marianna Kalinkowa wdowa po sędzim Sądu III Instancji (1463 złp 26 gr.), wdowy po sędziach Trybunału: Łabajewska (800 złp), Helena Skarżyńska (666 złp 3 gr.), Kozłowska (600 złp) i Tekla Friedlein (523 złp 2 gr. oraz trójka małoletnich dzieci 76 złp 28 gr.- do 27 VIII 1839). Łącznie na wypłatę emerytur przeznaczono 143 370 złp 8 gr.

⁴⁶ Obwieszc. Komisji Emerytalnej z 29 I 1846 nr 1896, Dz. Rząd. WMK z 11 II 1846 nr 15-18, s. 66-69. i emerytury dla sędziego Sądu Wyższego Wincentego Gołuchowskiego (3921 złp 25 gr).

tasiemki lub sznurka, i białą kokardą”, a także guziki z herbem Wolnego Miasta⁴⁷.

W związku z reorganizacją sądownictwa, prezes Sądu Wyższego przedłożył Senatowi projekt modyfikacji mundurów, dzięki którym urzędnicy sądowi wyraźniej odróżnialiby się od „urzędników linii administracyjnej”. Największe wątpliwości dotyczyły prokuratorów: wykonywali oni też zadania na rzecz administracji, w związku z czym ich mundury powinny być „w kolorach przepisanych dla Senatu”, czyli z przewagą amarantowego. Prezes Sądu Wyższego zasugerował jednak, aby na razie dla wszystkich urzędników wprowadzić mundury koloru granatowego, z fioletowym kołnierzem i mankietami, haftowane srebrem, z guzikami z herbem państwowym; miano zachować dotychczasowy krój munduru, który z przodu byłby zapinany na jeden rząd 9 guzikami; mankiety miały być rozcinane, przy bocznych klapach kieszeniowych miano przyszyć po 3 guziki, poza tym „2 w stanie i po jednym na połach”; kamizelka „biała, kaszmirowa, zapinana na jeden rząd”; czarny krawat; białe pantalony ze strzemiączkami; „kapelusz stosowany z białą kokardą”, z agrafą na guziki z herbem Wolnego Miasta; białe rękawiczki skórkowe; płaska szpada okuta na biało; stopnie urzędników miano odróżniać dzięki haftom i „znakom odróżniającym”. Projektu prawdopodobnie nie udało się wcielić w życie przed likwidacją Wolnego Miasta⁴⁸.

Najpilniejsze było wprowadzenie uniformów dla woźnych, „zarówno audiencjonalnych, jak też doręczających pisma i prowadzących egzekucje

⁴⁷ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 2 IX 1816 nr 530, ANK, WMK V-7, k. 39; Rozporząd. Senatu Rząd. z 14 IX 1816 nr 3298 DGS, ibidem, k. 39-46. Urzędnicy mogli również nosić u boku pozłacaną szpadę. Mundury nieznacznie zmodyfikowano rozporząd. Senatu Rząd. z 9 II 1818 nr 372 DGS, ibidem, k. 111-112, 119.

⁴⁸ Pismo Senatu Rząd. do prezesa Sądu Wyższego z 18 V 1842 nr 2482, WMK V-7, k. 719-720; *Projekt umundurowania dla Władz Sądowych W. M. Krakowa* (do nr 2482 DGS), ibidem, k. 721-722, 743-744. Dla przykładu, na kołnierzu i mankietach pisarza Sądu Wyższego miała się znajdować girlanda dębowa „nie przekraczająca połowy szerokości wyłogów, haftowana z boku i od góry” (girlanda pisarza Trybunału była o połowę mniejsza). Przy okazji pojawiła się kwestia zmiany przynależności urzędników do klas zaszczerowania.

wyroków sądów pokoju”; zdaniem prezesa Sądu Wyższego, w ich przypadku wystarczał „mundur stosowny dla pachołków”, z zachowaniem kolorystyki dla władz sądowych⁴⁹. Jako ciekawostkę można wskazać, że za pośrednictwem prokuratora Trybunału wpłynęła prośba woźnych nadetatowych (niepłatnych), którzy prosili o przywrócenie fraków, niedawno zastąpionych „surdutami mundurowymi”. Motywy wystąpienia były natury finansowej: wnioskodawcy przekonywali, że surdut jest „nader kosztowny”, zaś frak „dużo mniejszym kosztem sprawiony być może”. Senat uznał, że „ich powody nie zasługują na uwagę”, gdyż ustępstwo stanowiło by obejście przepisów⁵⁰.

Budynki sądowe; obciążenie pracą urzędników sądownictwa

Jeśli chodzi o miejsce pracy sędziów i urzędników, to biura sądów Wolnego Miasta przeniesiono w 1819 r. do gmachu nieopodal kościoła św. św. Piotra i Pawła (dzisiaj to tzw. Collegium Broscianum, ul. Grodzka 52). Po 1796 r. budynek ten wielokrotnie zmieniał swoje przeznaczenie: najpierw mieściły się w nim biura c.k. Trybunału Apelacyjnego dla Galicji Zachodniej i krakowskiego c.k. Sądu Szlacheckiego; w latach 1816-1846 część pomieszczeń zajmował Senat Rządzący, a do połowy 1853 r. Rada Administracyjna. Na podstawie uchwały Senatu z 20 września 1818 r. lokale sądowe mieściły się na II piętrze; piętro I oraz parter zarezerwowano dla władz rządowych. W okresie Rzeczypospolitej Krakowskiej miały miejsce liczne przebudowy i remonty budynku⁵¹.

⁴⁹ Pismo prezesa Sądu Wyższego do Senatu Rząd. z 20 VI 1842 nr 473, ibidem, k. 765-766; Pismo Senatu Rząd. do prezesa Sądu Wyższego z 24 VI 1842 nr 3079, ibidem. Pachołkowie nosili mundury koloru szaraczkowego.

⁵⁰ Pismo prokuratora przy Trybunale do Senatu Rząd. z 3 VIII 1842 nr 3296, ibidem, k. 773; Pismo Senatu Rząd. do prokuratora z 12 VIII 1842 nr 4090, ibidem, k. 773-774; Pismo woźnych nadetatowych z 1 VIII 1842, ibidem, k. 775-776. Frak był też „wygodniejszy o każdej porze roku”. Pod petycją podpisali się woźni Jan Turski, Felicjan Sarnocki i Tomasz Leszczyński.

⁵¹ W. Szyborski, *Collegium Broscianum*, Kraków 2014, s. 98-100, 104-105. W niektórych salach dydaktycznych Collegium Broscianum zachowały się monumentalne szafy, w których niegdyś przechowywano akta sądowe.

W 1843 r. pomieszczenia Trybunału obejmowały: 3 sale audyencyjne, wydziałów I-III, salę prezydencką, sekretariat Trybunału (biuro dziennika podawczego, kancelaria sekretariatu, biuro protokolistów, biuro sekretarza), 3 izby archiwum Trybunału (wraz z pomieszczeniem d. sekretariatu), Inkwizytoriat Kryminalny („6 izb, czyli kancelarii”, 2 izby ustępowe, sieni), 2 sale Kasy Sądowej, depozyt kryminalny, pomieszczenie stróża, salę prokuratora, 3 biura pisarzy wydziałów I-III oraz kancelarię Regenta Akt Hipotecznych⁵².

Jak wspomniano, w razie potrzeby w salach sądowych organizowano remonty. Dokupywano też niezbędne elementy wyposażenia (materiały pisarskie, pieczętki, stoły i krzesła itp.). Dla przykładu, w 1850 r. wskutek odezwy prezesa Trybunału, Rada Administracyjna upoważniła Ekonomię Miejską do zakupienia 4 krzesel z poręczami oraz 28 krzesełek, niezbędnych w 4 salach Trybunału, w „miejsce tamże będących, które nadniszczeniu uległy”⁵³. Warto wymienić także „materialia i efekta”, składające się na techniczne wyposażenie biur trybunalskich. W 1849 r. prezes Trybunału zgłosił zapotrzebowanie na 26 ryz papieru konceptowego małego i 32 dużego, 71 ryz „papieru kancelaryjnego, pocztowego i medianowego, na dziennik podawczy”, 7000 szt. piór, 10 czarnych i czerwonych ołówków, 8 szt. kałamarzy, 30 garnców czarnego atramentu, 300 funtów świec łojowych, 3 funty „bursztynu do kadzenia”, 36 mioteł, 6 mosiężnych lichtarzy i 13 karafek ze szklankami⁵⁴.

⁵² *Inwentarz wszelkich Effektów i Utensyliów do obecnego składu Trybunału i Biór jego przeznaczonych sporządzony, z 1843 roku, z 3 III 1843, Archiwum Narodowe w Krakowie-Ekspozytura w Spytkowicach (dalej: ANK-ES), WM 154. Inny inwentarz wymieniał jeszcze „skład za kratką na korytarzu, gdzie dawny Sekretariat”. Inwentarz gmachu sądowego z 1843 r., ibidem.*

⁵³ Pismo prezesa Rady Administracyjnej do prezesa Trybunału z 6 V 1850 nr 5162, ANK-ES, WM 154; Pismo prezesa Trybunału do Rady Administracyjnej z 2 V 1850 nr 644, ibidem. Krzesła miały być „zrobione z drewna orzechowego, na sprężynach, obite skórą, koloru zielonego, których to wszystkich krzesełek plecy miały być wyścielane”.

⁵⁴ *Wykaz materiałów potrzebnych dla CK. Trybunału na rok 1849, ANK-ES, WM 154.*

Wywody dotyczące urzędników sądownictwa należy poszerzyć o dane dotyczące ich obciążenia pracą. Cenny materiał stanowią tutaj sprawozdania („zdania sprawy”), wygłaszane na forum Zgromadzenia Reprezentantów przez jednego z senatorów; opierały się one na raportach nadsyłanych przez szefów poszczególnych magistratur, w tym prezesów sądów. W pierwszym okresie sprawozdawczym, od ustanowienia „magistratur sądowych” (1816) do końca września 1817 roku w Trybunale osądzono 939 spraw cywilnych, 13 kryminalnych oraz 237 poprawczych; w Sądzie Apelacyjnym 135 spraw cywilnych, 8 kryminalnych, 18 poprawczych i 31 policyjnych. Sąd Ostatniej Instancji rozpatrzył 12 spraw cywilnych i 1 poprawczą. Razem z sądami pokoju rozpatrzono 2027 spraw cywilnych, 21 kryminalnych, 225 poprawczych i 32 policyjne⁵⁵.

W okresie od 1 października 1817 do 30 września 1818 r., stanowiący „rękojmię spokojności i bezpieczeństwa osób i majątków obywatelskich” wymiar sprawiedliwości dokonał następującego wysiłku: w „przedmiotach cywilnych” w Trybunale osądzono 726 spraw, „w biegu” pozostały 4; w Sądzie Apelacyjnym 159 spraw, pozostało 6. W Sądzie Ostatniej Instancji osądzono 21 spraw. Łącznie osądzono i załatwiono 1621 spraw (w porównaniu do 1816/1817 wynik był mniejszy o 406). Jeśli chodzi o „sprawiedliwość karną”, we wszystkich instancjach (w tym w sądach pokoju) osądzono 619 spraw policyjnych, 168 poprawczych, 23 kryminalne; w biegu pozostało 325. Nawiasem mówiąc, powyższe dane miały świadczyć o „wzrastającej moralności i wzmagającym się wstręcie do występków i zbrodni”, na co

⁵⁵ Zdanie sprawy Zgromadzeniu Reprezentantów o położeniu Interessów krajowych, przez delegowanego do tejże Reprezentacji Senatora na posiedzeniu seymowym w dniu 3 grudnia 1817 roku, ogłoszone pismem Senatu Rząd. z 5 I 1818 nr 80 DGS, Dz. Rozporząd. Rząd. z 1818 r., s. 23-25. W sądzie pokoju okręgu I ugodzono bądź osądzono 421 spraw (oprócz odesłanych Trybunałowi; które „spadły z wokandy” bądź od których odstąpiono), w sądzie okręgu II 258, w sądzie okręgu mogińskiego 77, w sądzie okręgu krzeszowickiego 69, w sądzie okręgu chrzanowskiego 126.

wpływały działania rządu, dążącego do „oświecenia Ludu i ugruntowania w nim cnoty”⁵⁶.

Autor sprawozdania dla sejmiku 1833 r. napotkał na poważne trudności ze zgromadzeniem kompletnych danych, a to z powodu rozmiarów okresu sprawozdawczego. Według danych z „Tabel generalnych”, sporządzonych dla prezesa Sądu Apelacyjnego, w roku sprawozdawczym 1827/1828 we wszystkich instancjach (w tym w sądach pokoju) osądzono 5291 spraw cywilnych, 267 poprawczych i kryminalnych oraz 1451 policyjno-sądowych. Dane dla pozostałych okresów: 1828/1829: 6053 sprawy cywilne, 266 poprawczych, 1109 policyjno-sądowych; 1829/1830: 5794 sprawy cywilne, 435 poprawczych, 1043 policyjno-sądowe; 1830/1831: 6607 spraw cywilnych, 479 poprawczych, 1190 policyjno-sądowych; 1831/1832: 5014 spraw cywilnych, 605 poprawczych, 821 policyjno-sądowych⁵⁷.

Na ostatnim sejmie 1844 r. zaprezentowano porównawcze dane dla lat 1839 i 1843. W pierwszym z nich, do Trybunału wpłynęło 1117 spraw, z czego osądził 1057 (zostało 60); do Sądu Apelacyjnego wpłynęło 621 spraw, osądził 574 (zostało 47); do Sądu III Instancji wpłynęły 182 sprawy, z których w drodze „zwyczajnego rekursu” rozpoznał 67, „w drodze kasacji” 79 (zostało 36). W 1843 r. do Trybunału wpłynęło 2340 spraw, z czego w I instancji załatwił 1242, w apelacji 849, spadło 230, pozostało 19; Sąd Wyższy miał „spraw z dawnego

⁵⁶ *Zdanie sprawy Zgromadzeniu Reprezentantów o położeniu interesów krajowych, przez delegowanego do tejże Reprezentacji senatora, na posiedzeniu seymowym w dniu 10 grudnia 1818 roku, ogłoszone pismem Senatu Rząd. z 11 III 1819 nr 88 DGS, Dz. Rozporząd. Rząd. z 1819 r., s. 60-63. 715 spraw cywilnych ugodzono czy też osądzono w sądach pokoju, do Trybunału odesłano (bądź „spadło z wokandy”) 533, w biegu pozostało 10.*

⁵⁷ *Zdanie sprawy o Stanie i Położeniu Kraju Wolnego, Niepodległego i ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu Zgromadzeniu Reprezentantów na dzień 21 sierpnia 1833 r. zwołanym (do nr 6174 DGS), WMK V-196, k. 1265-1266. Tamże szczegółowe dane o liczbie spraw w poszczególnych sądach. Liczba spraw cywilnych w ciągu 6-letnia pozostała na niezmiennym poziomie, jednakże w ciągu przedostatnich 3 lat „w zatrwającym stosunku” wzrosła liczba spraw kryminalnych i poprawczych; zdaniem autora raportu „ogólny stan moralny społeczeństwa” mieścił się jednak w normie europejskiej („niedaleki był prawdziwej cywilizacji”), zaś „umysł mieszkańców był spokojny, grunt poczciwy, charakter łagodny, dopóki okoliczności jakowe namiętności jego nie wzburzą”.*

porządku" 32, z „nowego porządku" 108 (razem 140), z których rozpoznał 138⁵⁸.

Pisarze sądowi

Pierwszorzędną rolę wśród urzędników sądowych, zaraz za sędziami (i asesorami), odgrywali pisarze sądowi. Zgodnie z francuskim Kodeksem procedury cywilnej z 1806 r. (dalej: KPC) brali oni udział w wielu czynnościach sędziów, w tym sporządzaniu wyroków, odpowiadając przy tym za ich redakcję⁵⁹. Prowadzili też rejestry spraw; przykładowo, pisarze Sądu III Instancji prowadzili ich trzy: a) spraw cywilnych i handlowych, wnoszonych od dwóch wyroków różnobraziących; b) rekursów wnoszonych „w drodze kasacji" od identycznych wyroków; c) spraw po dopuszczeniu kasacji, które wpływały do rozstrzygnięcia („przychodziły do osądzenia") *in merito*. Należy dodać, że wszelkie pisma procesowe trafiały do prezesa Sądu III Instancji właśnie za pośrednictwem pisarza, który umieszczał je na wokandzie⁶⁰.

O prowadzeniu wokandy przez pisarza Trybunału (Wydział I) była także mowa w kolejnym statucie: zamieszczano na niej sprawy wpływające zarówno w drodze postępowania zwyczajnego („ordynaryjnego"), jak sumarycznego; odbywało się to według kolejności zgłoszenia (daty wpływu). Prowadził też osobną wokandę dla spraw handlowych oraz „przychodzących do osądzenia" w II instancji; wpisu na wokandę dokonywał po otrzymaniu dowodu opłacenia wpisu, po upływie terminów kodeksowych; porządek ustalony na wokandzie decydował o kolejności rozpoznania spraw, pominięcie jednej sprawy i

⁵⁸ *Zdanie sprawy o stanie i położeniu Kraju W.M. Krakowa i Jego Okręgu w Zgromadzeniu Reprezentantów w r. 1844 przedłożone przez Senatora do tegoż Zgromadzenia delegowanego*, Dz. Praw WMK z 1844 r., s. 77-81 (to samo w: ANK, „Akta Sejmowe z r. 1844", WMK II-44, k. 49-148). W 1843 r. w 5 sądach pokoju było łącznie 12 035 spraw, osądzono 6270, ugodzono 2705, pojednano 44, odesłano 165, spadło 2748, pozostały 102; ponadto odbyto 798 rad rodzinnych, zorganizowano 667 opiek małych.

⁵⁹ W. Sobociński, *op. cit.*, s. 251-252. Stali też na czele kancelarii sądowych, które rozbudowywano w zależności od wielkości sądu.

⁶⁰ *Statut Urządzący Sądownictwo z 27 VIII 1833*, Rozdz. VI „O Sądzie III Instancji" (art. 27, 32-33, 35). Statut powtarzał też dyspozycję o redagowaniu przez pisarzy treści wyroków.

rozpoznanie kolejnej dopuszczano jedynie z ważnych powodów. Dla zapewnienia prawidłowego „porządku osądzania spraw”, w każdy poniedziałek pisarz sporządzał wykaz spraw, które miały zostać rozpoznane w bieżącym tygodniu, po czym umieszczał go za kratką sądową. Pisarz ponosił odpowiedzialność za zgodność wykazu z wokandami (co do poprawności kolejności), podlegając nadzorowi prezesa Trybunału⁶¹.

Od pisarzy wymagano kwalifikacji prawniczych i doświadczenia, czego dowodzi przypadek Wincentego Janickiego, który ubiegając się o posadę pisarza (a także sędziego czasowego) przedłożył Komisji Sejmowo-Kwalifikacyjnej „wymagane allegata”, potwierdzające kilkuletnią „bezpłatną służbę publiczną”. Jego kariera zawodowa miała następujący przebieg: 1,5 roku pracy w charakterze aplikanta przy Trybunale, 2,5 roku przy sądzie pokoju; pełnienie obowiązków zastępcy pisarza sądu pokoju okręgu mogińskiego; 2,5 roku jako asesor honorowy (bezpłatny) przy Trybunale; jednoroczne zastępstwo pisarza Trybunału⁶². Równie dokładnie sprawdzano kwalifikacje kandydatów na pisarza sądowego po śmierci Janickiego w 1845 r.⁶³. Pisarzem wydziału I Trybunału został wówczas Antoni Librowski⁶⁴.

Z kronikarskiego obowiązku należy odnotować, że w różnych okresach Wolnego Miasta pisarzami sądowymi byli: w Sądzie III Instancji Maksymilian

⁶¹ *Statut Organiczny dla Władz Sądowych...*, z 27 I 1842. Rozdz. V „O Trybunale”. Oddz. II „O urządzeniu Trybunału pod względem spraw cywilnych i handlowych” (art. 43-47). Jedynie w nadzwyczajnych sytuacjach („konieczność pośpiechu”) prezes Trybunału mógł zarządzić, aby sprawę „przygotować do zawyrokowania”, chociaż nie była wpisana na wokandę; mógł ją rozpoznać losowo wyznaczony wydział; utrzymano przy tym wymóg udowodnienia opłacenia wpisu, zapoznania strony oraz zawiadomienia jej o skróceniu terminu.

⁶² Pismo W. Janickiego do Senatu Rząd. z 7 IX 1833, ANK, WMK III-7 B, k. 1715. Janicki został wybrany przez Zgromadzenie Reprezentantów na sędziego Trybunału, ale „wyboru nie utrzymano”. 8 VII 1833 r. otrzymał nominację na asesora czasowego przy Trybunale, następnie został pisarzem sądowym.

⁶³ Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego do Senatu Rząd. z 27 XII 1845 nr 3384, ANK, WMK V-22 A, k. 61-68.

⁶⁴ Pismo Senatu Rząd. do prezydium Senatu Rząd. z 30 XII 1845 nr 6360, ANK, WMK III-43 A, k. 725. Pisarzem wydziału II Trybunału, w miejsce Librowskiego, mianowano Wincentego Widerakiewicza, który miał złożyć przed prezydium Senatu „wymaganą przysięgę”.

Bartynowski; w Sądzie Apelacyjnym: Antoni Matakiewicz, Andrzej Kalinka i Leon Korytowski; w Sądzie Wyższym Bernard Uszewski; w Trybunale: Andrzej Kuliczkowski, Ignacy Rogalski, W. Janicki, Jakub Miętuszewski, Antoni Librowski i Konstanty Syktowski⁶⁵.

Sekretarze, dziennikarze, archiwiści, kanceliści, aplikanci

Jak wspomniano, w okresie Wolnego Miasta działalność prowadziło też archiwum sądowe przy Trybunale, w którym stosowano system kancelaryjny obowiązujący we wszystkich urzędach i instytucjach państwa Wolnego. Stosowano w nim rzeczowy układ akt, co ujawniało wpływy francuskie i systemu obowiązującego w kancelariach centralnych urzędów Królestwa Polskiego. Podstawą układania akt był klucz archiwalny, wprowadzający grupy rzeczowe⁶⁶.

Oprócz archiwisty Trybunału (Marcin Marchwicki), powoływano także archiwistów dla przechowywania akt Sądu Apelacyjnego, a później Sądu Wyższego (Ferrery Wincenty Odrowąż-Wysocki) oraz Sądu III Instancji (Antoni Giebułtowski). Spośród pozostałych urzędników biurowych, w różnych okresach Wolnego Miasta, sekretarzami Trybunału byli Wojciech Skarżyński, A. Librowski i Józef Lasocki; dziennikarzami Józef Kwasek, Aleksander Maciej Łabajewski, L. Korytowski, J. Chorosiewicz i Jacek Siewierski; kancelistami J. Kwasek, Antoni Żelechowski, Grzegorz Kątski, M. Stankiewicz, L. Korytowski, Szczepan (Stefan) Machnicki, Leonard Andrzej Wojciechowski, Józef Stróżecki, Sebastian Korytowski, Adam Karwacki, Jan Rogalski, Tadeusz Boguński (diurnista), Napoleon Maszewski, Filip Etgens i Wincenty Żentarski; zastępcami kancelistów Józef Więckowski i Franciszek Boroński; aplikantami A. Łabajewski, Stanisław Buczyński, L. Wojciechowski, S. Korytowski,

⁶⁵ Ponadto w sądach pokoju: Alojzy Filipowicz, Florian Kojśiewicz, Tomasz Gawelkiewicz i Franciszek Chwastkiewicz.

⁶⁶ S. Pańków, *Archiwum Wolnego Miasta Krakowa*, „Archeion” t. XXII, 1954, s. 113-115. Zob. *Urządzenie wewnętrzne Senatu WMK i jego Okręgu z 15 VII 1816*, ogłoszone pismem Senatu Rząd. nr 2104 DGS, Dz. Rozporząd. Rząd. z 1816 r. Rozdz. VII „O Archiwaryuszu” (art. 59-66).

Maksymilian Bartynowski, Ignacy Weseli, Działott, Florian Kojasiewicz, A. Karwacki⁶⁷.

Urzednicy Kasy Sadowej

W naszych rozważaniach nie można pominąć osób zatrudnionych w Kasie Sadowej, czyli kasjera i kontrolera. Do ich obowiazkow nalezalo: a) pobieranie z Kasy Glownej srodkow na wynagrodzenia dla „urzednikow zatrudnionych przy trybunalach”, a takze ich wypata, za pokwitowaniem prezesow sadow; b) dbalosc o wyposazenie biur sadowych („opatrywanie potrzeb biur”); c) pobor oplat stanowiących dochod Skarbu Publicznego (oplaty stemplowe; zasadzone kary sadowe; wpisowe; „taxy posmiertne”; d) administracja depozytem sadowym; e) skladanie rachunkow z dzialalnosci Kasy Sadowej⁶⁸.

Do konca lat 30. urzednicy kasowi w swojej pracy stosowali przepisy statutu Komisji Organizacyjnej z 1818 r.⁶⁹. Zostal on nieznacznie zmodyfikowany i rozbudowany w 1838 r. Zgodnie z ta regulacja, podzialu srodkow na dzialalnosć sadownictwa dokonywali urzednicy Kasy Glownej Rzadowej; przy ich wyplocie korzystali z posrednictwa Kasy Sadowej. Rowniez kary sadowe, orzekane przez sady pokoju i Trybunal I Instancji, miano oplacac w Kasie Sadowej, po czym przelewano je do Kasy Glownej, niekiedy przy udziale Kasy Dochodow Niestalych. Zarowno pobor pieniedzy, jak ich wypata,

⁶⁷ Dane dla pozostalych sadow: Sad III Instancji: sekretarz Konstanty Syktowski, dziennikarz Wincenty Widerakiewicz; Sad Apelacyjny: sekretarze: Jan Raubach, Konstanty Massalski; dziennikarze: Mikołaj Korczyński, Antoni Ciołkosz; kancelisci: Grzegorz Bernatowicz, Karol Bogacki, K. Syktowski, A. Żelechowski, Józef Sokalski, Tomasz Czech; aplikanci Kazimierz Kruszyński, Jan Karol Dekutowski, Piotr Łoziński, Józef Walenty Stróżecki, Stanisław Skowroński, K. Syktowski. Asesorami byli A. Łabajewski, Wojciech Głuchowski, Jan Nowicki, zaś w Sadzie Wyższym- Józef Hodorowicz (Chodorowicz) i Kazimierz Kozłowski. Należy jeszcze odnotować protokolistów do spraw karnych: Sadu Wyższego (Edward Bogucki) oraz dla wydziałów I-III Trybunału (Felix Ekielski, Wiktor Płoczyński, Teofil Waniewicz).

⁶⁸ *Urządzenie tymczasowe dla Władz Sadowniczych Wolnego Miasta Krakowa...*, z 1816 r. (art. 7, pkt a-e).

⁶⁹ Statut Komisji Organizacyjnej z 2 VI 1818 (do nr 1656 DGS), *O urządzeniu Rachunkowości w Wolnym Mieście Krakowie*, Dz. Rozporz. Rząd. WMK z 1818 r.

mogły następować wyłącznie na podstawie etatów bądź „regestrów biorczych”, corocznie nadsyłanych przez Senat Rządzący. Dla skuteczności wypłaty niezbędna była też asygnacja prezesa właściwego urzędu. Kontrola Kasy Sądowej odbywała się w drodze „rewizji kas”, dokonywanej przez urzędników Biura Rachuby lub Wydziału Dochodów Publicznych⁷⁰.

Jedną z rewizji Kasy Sądowej miała miejsce w 1834 r. W następstwie kontroli przypomniano prezesowi Sądu III Instancji, że „używanie grosza publicznego” za jej pośrednictwem, niezbędne „dla opędzenia potrzeb tego oddziału służby publicznej”, powinno się dokonywać za jego pełną wiedzą⁷¹. Na zakończenie można dodać, że w Kasie Sądowej pracowali kasjerzy Leon Chwalibogowski i Melchior Etgens oraz kontrolerzy Jan Raubach i Piotr Łoziński.

Woźni sądowi

Swoje miejsce w hierarchii sądowej Wolnego Miasta zajmowali także woźni. Jak wspomniano, na wzór Księstwa Warszawskiego, na etacie sądów pozostawali woźni audyencyjni, używani do służby wewnętrznej i policyjnej w lokalach sądowych. Osobną grupę stanowili woźni „do doręczeń”, którzy dostarczali pisma stronom, pobierając od nich opłaty⁷².

W okresie Wolnego Miasta woźnych obowiązywały nie tylko przepisy KPC, ale także dekretu z 14 października 1811 r. oraz ustawy o sądach pokoju z 1825 r.⁷³. Szczegółowy zakres ich obowiązków można zrekonstruować w

⁷⁰ Rozporządzenie Senatu Rządzącego z 28 V 1838 nr 2863 DGS, *Urządzenie Rachunkowości*, ANK, WMK V-102 B, k. 1052, 1056, 1068-1073, 1091. Tytuł II. „O postępowaniu kassowem”. Tytuł III. „O kontroli przychodów i wydatków” (art. 6, 14-16, 33-41, 72).

⁷¹ Pismo Senatu Rządzącego do Sądu III Instancji z 22 IV 1834 (do nr 2061 DGS), *Księga Normaliów Sądu Appellacyjnego od 1-go czerwca 1842 roku*, ANK, WM 587; Pismo Sądu III Instancji do Sądu Apelacyjnego i Trybunału I Instancji z 10 V 1834 nr 507, ibidem. Wynikła z tego konstatacja Senatu, że bezwzględnie powinien być przestrzegany wymóg asygnacji prezesa Sądu III Instancji przy wypłacie środków.

⁷² W. Sobociński, *op. cit.*, s. 252. Rozwiązanie to stanowiło powrót do tradycji przedrozbiorowych.

⁷³ Dekret z 14 X 1811, *powierzający funkcje burgrabów woźnym i komornikom i ustalający związane z ich działalnością przepisy organizacyjne oraz należne opłaty*, Dz. Praw Ks. Warszawskiego, t.

oparciu o „taxę dla urzędników” z 1826 r. określającą wysokość opłat za następujące czynności: a) sporządzanie „pозwów zawierających skargę lub prośbę”; b) sporządzanie „wezwań do uczynienia czegoś”, opozycji, „prośb o uchylenie” oraz innych aktów, jeżeli w świetle KPC ich sporządzanie należało do woźnego (wcześniej: burgrabiego), np. zapozwanie przed sąd pokoju w sprawach, w których wartość przedmiotu sporu przekraczała 30 złp. Za powyższe czynności woźny pobierał 1 złp; gdy należały one „do atrybucji Trybunału”, opłata wynosiła 2 złp, gdy do Sądu Apelacyjnego 3 złp. Za sporządzenie kopii dokumentu woźny pobierał 15 gr. Przysługiwało mu „milowe” (20 gr. za każdą przebytą milę, tam i z powrotem), jako zwrot kosztów podróży; nie miało znaczenia, czy doręczył jeden lub więcej pozwów⁷⁴.

Warto w tym miejscu przeanalizować postanowienia KPC dotyczące dokumentów sporządzanych przez woźnych. W Księdze II (Tytuł II „O pozwach”) określono m.in. treść pozwu, który pod rygorem nieważności powinien zawierać: datę, nazwisko powoda, jego miejsce zamieszkania i stan cywilny; nazwisko patrona; nazwisko, adres i immatrykulację woźnego; nazwisko i miejsce zamieszkania pozwanego oraz osoby, której doręczano kopię pozwu; „zasady skargi”, czyli przedmiot sprawy; wskazanie sądu oraz termin stawienia się na rozprawę. Woźnych obowiązywał zakaz doręczania pozwów w dni świąteczne (państwowe), chyba że zezwolił na to prezes sądu. Pod rygorem nieważności, woźny nie mógł dokonywać czynności, które dotyczyły krewnych i powinowatych jego lub żony (w linii prostej bez

3, nr 35, s. 407-413; Ustawa Nadzwyczajnego Sejmu Prawodawczego z 17 VI 1825, *Prawo oznaczające postępowanie przed Sądami Pokoju w kraju Rzeczypospolitej Krakowskiej*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 3647 DGS, „Dziennik Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej” (dalej: Dz. Praw RK) z 1825 r. Tytuł XI „O egzekucji wyroków Sędziego Pokoju” (art. 73-74).

⁷⁴ Rozporząd. Senatu Rząd. z 5 V 1826 nr 849 DGS, *Ustanowienie tax dla urzędników sądowych*, Dz. Praw RK z 1826 r. Rozdz. VI „Przepisy i taxa opłat dla Woźnych Sądowych” (art. 37-40). Woźnemu przysługiwała też dieta (2 złp) za każdy dzień udziału w czynnościach licytacyjnych. Woźni przy sądach pokoju działali bezpłatnie (za wyjątkiem czynności egzekucyjnych), gdyż byli opłacani ze Skarbu Publicznego; w początkowym okresie Księstwa Warszawskiego burgrabia oznaczał właśnie woźnego.

ograniczeń; w linii bocznej „aż do stopnia wnuków braterskich”). Pod groźbą kar pieniężnych zobowiązano go do zamieszczania na końcu pozwu i jego kopii kosztów doręczenia, które opłacano z chwilą zarejestrowania. Pozwy należało doręczać osobiście lub w miejscu zamieszkania pozwanego; w razie gdyby woźny nie zastał pozwanego bądź kogoś z członków rodziny albo służącego, wówczas powinien oddać kopię pozwu sąsiadowi, który potwierdzał odbiór na oryginale; jeżeli nie mógł on lub nie chciał podpisać dokumentu, wówczas oddanie kopii powinno nastąpić do rąk wójta (pierwotnie: burmistrza bądź adiunkta gminy), za potwierdzeniem na obu dokumentach. W razie wadliwości pozwu z winy woźnego, ponosił on koszty pozwu oraz „uchylenia procedury”; mógł też zostać zobowiązany do wynagrodzenia szkód i utraconych korzyści; termin doręczania pozwów był 7-dniowy⁷⁵.

Czynności woźnych dotyczyła też Księga V („O exekucyi wyroków”). Na podstawie jej Tytułu VIII należało do nich zajmowanie ruchomości, co odbywało się „w asystencji” 2 pełnoletnich świadków, którymi nie mogli być jego krewni lub powinowaci; zawartość „protokołu zajęcia ruchomości” w ogólności odpowiadała treści aktów doręczanych przez woźnych. Woźni brali także udział w zajmowaniu nieruchomości, po upływie 30 dni od wezwania, w których to czynnościach nie wymagano udziału świadków. „Protokół zajęcia”, oprócz danych w ogólności przewidzianych dla pism woźnego, powinien wskazywać wyrok lub inny dokument będące podstawą egzekucji⁷⁶.

Co ciekawe, woźni mogli też stosować uwięzienie („areszt osobisty”), które musiało poprzedzić wręczenie wezwania egzekucyjnego oraz wyroku, na

⁷⁵ *Kodex Postępowania Sądowego Cywilnego przez Antoniego Łabęckiego wytłumaczony i poprawiony*, Warszawa 1810. Księga II. Tytuł II „O pozwach” (art. 61-63, 66-68, 71-72). W razie konieczności doręczenia pozwu w odległym miejscu, woźnemu przysługiwała dieta za 1 dzień pracy.

⁷⁶ *Ibidem*. Księga V „O exekucyi wyroków”. Tytuł VIII „O zajęciu ruchomości” (art. 585-625); Tytuł XII „O zajęciu nieruchomości” (art. 673-717). Jak też dokładnie „opisywać budowlę” wraz z jej powierzchnią; zawierać „wyciągi z ksiąg podatkowych”; wskazywać sąd, przed który „wniesiono zajęcie”; oraz przedstawicieli stron (patroni).

podstawie którego je orzeczono; wprowadzono zastrzeżenie, że dłużnika nie można uwięzić „przed i po zachodzie słońca”, w dni świąteczne, „w domach poświęconych obrządkom religijnym i tylko podczas nabożeństwa”, podczas posiedzeń władz publicznych, a także w domu, chyba że areszt zlecił sędzia pokoju⁷⁷.

Władze Wolnego Miasta starały się, aby posady woźnych dostawały się osobom należycie przygotowanym⁷⁸. Świadczy o tym przebieg sprawy Andrzeja Jaroszewskiego, którego po przejściu Kajetana Tylkowskiego do „stanu komorniczego”, wysunięto na urząd woźnego przy sądzie pokoju w Chrzanowie. Jaroszewski był wcześniej woźnym przy sądzie pokoju w Krzeszowicach, następnie sekwestratorem rządowym i aplikantem przy sądzie pokoju chrzanowskim. Jako że prezes Sądu Apelacyjnego wyrażał się o kandydacie w samych superlatywach („zasłużony, zdatny, pilny, z moralności na pochwałę zasługujący”), a pozytywną opinię przedstawił także Wydział Spraw Wewnętrznych, rząd udzielił nominacji Jaroszewskiemu, polecając prezesowi Sądu Apelacyjnego odebranie od niego przysięgi, a także dopilnowanie, aby uścił opłatę stemplową, gdyż dotąd nie piastował stanowiska łączącego się z koniecznością jej wniesienia⁷⁹. Miesiąc później Sąd Apelacyjny poinformował Senat, że Jaroszewski wykonał przysięgę na audiencji sądu. Przy okazji wyszło na jaw, że w ustawie z 29 grudnia 1811 r. „o opłatach stemplowych” woźni w ogóle nie figurują; co więcej, ponieważ

⁷⁷ Ibidem. Księga V „O eksekucji wyroków”. Tytuł XV „O uwięzieniu” (art. 780-783). Podobnie w razie wydania przez sąd „listu głęjtowego”. W dalszych artykułach szczegółowo określono m.in. zawartość „protokołu uwięzienia”.

⁷⁸ Należy dodać, że kwestii egzaminów dla urzędników sądowych dotyczył dekret z 11 VII 1809, w sprawie kwalifikacji zawodowych pracowników wymiaru sprawiedliwości, Dz. Praw Ks. Warszawskiego, t. 1, nr 12, s. 298-312. Szerzej zob. P. Cichoń, *Droga do zawodu sędziego w Księstwie Warszawskim*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa*”, t. XV, 2012, s. 43-58.

⁷⁹ Pismo Sądu Apelacyjnego do Senatu Rząd. z 31 X 1822 nr 1823, WMK V-22 A, k. 459-462; Pismo Senatu Rząd. do Sądu Apelacyjnego i Jaroszewskiego z 22 XI 1822 nr 4247, ibi dem, k. 460-461; Pismo sądu pokoju obwodu chrzanowskiego do Sądu Apelacyjnego z 4 X 1822 nr 303; Reskrypt Senatu Rząd. z 19 II 1822 nr 451 (nominacja Tylkowskiego na komornika). Na Jaroszewskim spoczywał obowiązek „ciągłego w Mieście Chrzanowie zamieszkania”.

Jaroszewski został woźnym nadetatowym (bezpłatnym, „do doręczania pism”), opłata tym bardziej się nie należała. Senat zgodził się z tą argumentacją, o czym powiadomiono zainteresowane podmioty⁸⁰.

Zachowanie woźnych na służbie było zróżnicowane: w raporcie z 1830 r. pozytywnie oceniono pracę Piotra Relinga („pilny, zdatny”), duże zastrzeżenia prezesa Sądu Apelacyjnego budził jednak Wincenty Nowaczyński („słabość i nałóg do trunków, niezdatność”)⁸¹; zarzuty sformułowano też pod adresem Jana Matelskiego (woźny sądu pokoju okręgu III), a dotyczyły one „niedbałości w egzekucji”, „czynienia nadużyć zwlekających działanie”, „zatrzymywania wyegzekwowanych pieniędzy”, z których to powodów „był przedstawiany Trybunałowi do ukarania”⁸². Prawdopodobnie najczęstszą przyczyną udzielanych nagan było nadużywanie alkoholu. Tytułem przykładu, 20 października 1843 r. w godzinach popołudniowych, woźny audiencjonalny Trybunału Stanisław Rechowicz „przybył do swych obowiązków tak dalece trunkiem zalany”, że nakazano mu natychmiastowy powrót do domu. Sytuacja powtarzała się kilkakrotnie, a ponieważ napominanie nie przynosiło skutków, w grudniu 1845 r. prezes sądu nałożył na Rechowicza karę dyscyplinarną 6 złp⁸³.

Były też przypadki skrajne: 22 sierpnia 1837 r. woźnego sądu pokoju okręgu I (Kraków) Wojciecha Homme skazano na karę więzienia za „nadużycie urzędu”; z tą chwilą utracił prawo do 1/4 wynagrodzenia, pobieranej podczas

⁸⁰ Pisma Sądu Apelacyjnego do Senatu Rząd.: z 5 XII 1822, ibidem, k. 455-457; z 8 VI 1819 nr 947; Pismo Senatu Rząd. do Sądu Apelacyjnego, Trybunału I Instancji, Wydziału Spraw Wewnętrznych, Wydziału Dochodów Publicznych i Biura Rachuby z 28 I 1823 nr 4701, ibidem, k. 451.

⁸¹ *Conduitte Lista urzędników przy Sądzie Apelacyjnym pracujących na II półroczu 1830*, z 15 VII 1830, ANK, WMK III-3, k. 645-651.

⁸² Pismo prezesa Senatu Rząd. do Senatu Rząd. z 20 VII 1841 nr 1719, ANK, WMK III-45 C, k. 2579. Za „skłonność do trunków” ukarano także Wincentego Włodarskiego, posługacza przy sądzie pokoju okręgu III.

⁸³ Pisma prezesa Trybunału do prezesa Senatu Rząd.: z 20 X 1843 nr 1498, ANK, WMK III-40 A, k. 207; z 30 XII 1845 nr 1846, ibidem, k. 205.

zawieszenia w urzędowaniu⁸⁴. Z podobnych przyczyn zawieszono w obowiązkach woźnego Ignacego Zielińskiego⁸⁵.

Podwyższenie przygotowania merytorycznego woźnych chciano uzyskać ustawą o aplikacjach z 1842 r. Odtąd woźni mieli być egzaminowani z „przedmiotów teorii i praktyki dotyczących” (ustawy: o sądach pokoju, egzekucyjna, o taxach, a także KPC, w zakresie dotyczącym egzekucji i sposobów doręczania pozwów i innych pism). Na egzaminie pisemnym kandydaci musieli się wykazać umiejętnością „płynnego pisania” oraz napisać „wzór jakiegoś aktu sądowego”⁸⁶.

Prześledzenie owej zmiany w sposobie egzaminowania umożliwiała sprawa Michała Kulczyńskiego, który wniósł o wyznaczenie komisji egzaminacyjnej dla urzędników I klasy, w związku z ubieganiem się o urząd woźnego. Wniosek został przesłany Senatowi przez przewodniczącego komisji, z informacją o konieczności wyznaczenia 2 „komisarzy egzaminacyjnych”. Kulczyński przedstawił wymagane świadectwa, w tym ukończenia 5 klas licealnych i otrzymania promocji do klasy 6, co wywołało wątpliwości formalne, jako że art. 36 ustawy o egzaminach z 1842 r. wymagał ukończenia szkoły. Ponieważ jednak dostrzegalny był coraz częstszy brak kandydatów ściśle odpowiadających wymogom ustawowym, a „było oczywistym faktem”, że osoby kończące szkołę średnią przygotowywały się do studiów na uniwersytecie, z którego ukończeniem wiązały nadzieje na otrzymanie pracy lepszej, aniżeli „posada tak podrzędna i z tak małym wynagrodzeniem, jak

⁸⁴ Okólnik Sądu Apelacyjnego z 5 VIII 1840 nr 1064, *Księga Normaliów*, WM 587; Uchwała Senatu Rząd. z 24 VII 1840 nr 4245 DGS. W związku ze sprawą, Senat nałożył na Trybunał obowiązek informowania o wszelkich okolicznościach, w których należy wstrzymać wypłatę wynagrodzeń, z przyczyn występujących w kazusie Homme.

⁸⁵ Obwieszcz. prokuratora przy Trybunale I Instancji z 25 IV 1845 nr 1516, Dz. Rząd. WMK nr 60-61 z 30 IV 1845, s. 246. Podjętą na wniosek prokuratora decyzję Trybunału I Instancji z 25 III 1845 nr 5117, zatwierdził Sąd Wyższy (uchwała z 15 IV 1845).

⁸⁶ Rozporząd. Senatu Rząd. z 27 IV 1842 nr 2124 DGS, *O aplikacji i examinach sądowych*, Dz. Praw WMK z 1842 r. (art. 42 pkt A, ppkt a; art. 45).

woźny”, prezes Sądu Wyższego sugerował zmianę rzeczzonego artykułu: miała ona polegać na dopuszczaniu do urzędu woźnych osób, które ukończyły jedynie, ale za to „z dobrym postępem”, szkołę wydziałową św. Barbary, liceum św. Anny lub 3 klasy Szkoły Technicznej⁸⁷.

Warto dodać, że w swych czynnościach woźni często posługiwali się formularzami: w sprawie między Wojciechem Macalskim i Piotrem Puczyńskim, o wynajem mieszkania w domu na Pędzichowie (nr 135), woźny sporządził notatkę z doręczenia pozwu (zapozwania) o następującej treści: „Ja, Piotr Reling woźny przy Władzach Sądowych WM Krakowa i Jego Okręgu na ten urząd nominowany przez Wysoki Senat Rządzący dnia 18 maja 1819 r. do nr 1473, zamieszkały w Krakowie pod L. 471. Kopię niniejszego zapozwu P. Piotrowi Puczyńskiemu na Pędzichowie w Kleparzu przy Krakowie pod L. 135 zamieszkałemu wręczono; osobiście odebrał kopię, podpisu odmówił, w pomieszkaniu. Świadczę Piotr Reling woźny sądowy”⁸⁸.

Pod aktem likwidacji kosztów w sprawie sprzedaży licytacyjnej kamienicy przy ul. Mikołajskiej nr 631, woźny Jan Schega sporządził zaś następującą notatkę: „Ja, woźny przy Trybunale I Instancji WMK etc. mianowany reskryptem Najwyższej Komisji Organizacyjnej dnia 9 grudnia 1819 r. (do nr 368) i zamieszkały w Krakowie na Podzamczu pod L. 234, doręczyłem dwie kopie niniejszej likwidacji, pierwszą dla WW. Wiktorowicza pełnomocnika, którą w niebytności jego żona odebrała; drugą kopię dla WW.

⁸⁷ Pismo prezesa Sądu Wyższego do Senatu Rząd. z 31 VII 1844 nr 2108, ANK, WMK V-20 B, k. 1169-1171; Pismo Senatu Rząd. do Sądu Wyższego, Wydziału Spraw Wewnętrznych i redakcji „Dziennika Rządowego” z 19 VIII 1844 nr 3749, ibidem. Na podstawie opinii wydziałowej Senat przychylił się do wniosku, do komisji wyznaczając prokuratora L. Korytowskiego i sędziego J. Miętuszewskiego.

⁸⁸ Zapozwanie przez woźnego P. Relinga, *Księga wyroków Sądu Apelacyjnego nr 27, od września 1828 do grudnia 1828 r.*, ANK-ES, WM 259, k. 829-830; Wyrok Sądu Apelacyjnego z 25 XI 1828, ibidem, k. 821-823.

Słotwińskiego patrona i pełnomocnika, który osobiście odebrał i oryginał podpisał. W Krakowie, dnia 30 lipca 1816 r.”⁸⁹.

Można jeszcze wskazać, że w okresie Wolnego Miasta woźnymi byli: w Sądzie III Instancji Jan Dobrosławski; w Sądzie Apelacyjnym: Franciszek Słomski, Marcin Muniakowski, Wincenty Nowaczyński, P. Reling i S. Rechowicz; w Sądzie Wyższym J. Dobrosławski; w Trybunale: J. Schega, Piotr Herwerth, Stanisław Sobalski, Ignacy Życki, Walenty Kublicki, Walenty Rubliński, Józef Banaszekiewicz, J. Dobrosławski, Kazimierz Cwikowski, Kasper Szczygielski i Antoni Dobrzański⁹⁰.

Komornicy

Urzędnikami powołanymi do egzekucji prawomocnych wyroków sądowych, ugód zawartych przed sądami pokoju, a także aktów urzędowych zeznanych przed pisarzami aktowymi, byli komornicy („urzędnicy wykonawczy sprawiedliwości cywilnej”). Do połowy lat 40. funkcjonowali oni na podstawie przepisów KPC, dekretu z 14 października 1811 r., ustawy egzekucyjnej z 1823 r. oraz rozporządzenia z 1826 r.⁹¹.

Zasady ich funkcjonowania Senat Rządzący uszczegółowił aktem prawnym z 1845 r. W jego świetle, komornik nie mógł odmówić dokonania czynności, do których został powołany, za wyjątkiem ściśle określonych, wyjątkowych sytuacji; każdy z komorników prowadził kancelarię; czynności

⁸⁹ *Likwidacja kosztów. W popieraniu zajęcia i sprzedaży kamienicy w Krakowie przy ul. Mikołajskiej pod Nrem 631 położonej z JPP. Mikołaja i Marianny Stępczyńskich dziedzicznej przez JPP. Ignacego i Helenę Styrkowskich Małżonków poniesionych jako też wyrokiem Trybunału Handlowego Departamentu Krakowskiego i Radomskiego tymże zasądzonych...*, z 29 VII 1816, Tryb 155, k. 457-458; *Zbiór objaśnień względem sprzedaży kamienicy tu w Krakowie przy ul. Mikołajskiej pod L. 631 stojącej, stosownie do przepisu Kodeksu Postępowania Sądowego art. 697 ułożony*, ibidem, k. 439 i n.

⁹⁰ Posługaczami („adiunktami-woźnych”) byli: w Sądzie III Instancji Wincenty Włodarski; w Sądzie Apelacyjnym Stanisław Sobalski i Jan Ziemiński; w Sądzie Wyższym Łukasz Plebańczyk; w Trybunale: Wojciech Węgliński, Sebastian Kołodziejczyk, Mateusz Sobczyk, Jan Baczkowski, Walenty Niedźwiedzki, Stanisław Libera, Wincenty Włodarski i Bartłomiej Pacyna.

⁹¹ Dekret z 14 X 1811, *powierzający funkcje burgrabiów woźnym i komornikom...*; Ustawa Nadzwyczajnego Sejmu Prawodawczego z 17 VI 1823, *O egzekucji sądowej*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 6 VIII 1823 nr 2116 DGS, Dz. Praw RK z 1823 r. (art. 1, 13). Rozporząd. Senatu Rząd. z 5 V 1826 nr 1755 DGS, *Postępowanie przy licytacjach, inwentycji itp.*, Dz. Praw RK z 1826 r.

urzędowe wykonywali w mundurach, sprawując urząd z godnością, wystrzegając się też „wszelkiego uniesienia, pogróżek, wyrazów nieprzyzwoitych i wchodzenia w zatargi ze stroną”. Innymi słowy, swoim zachowaniem mieli wytworzyć przekonanie, że „dalekim będąc od wszelkiej osobistości, czynią tylko woli prawa i obowiązkom swoim zadość”. Miał temu służyć także zakaz dokonywania czynności, w których stroną były małżonek komornika, jego krewny lub powinowaty, do IV stopnia włącznie; niedozwolone były także działania przeciwko osobie, na rzecz której komornik prowadził w tej samej sprawie egzekucję bądź uskuteczniał „inny akt urzędowy”⁹².

Warto zwrócić uwagę na art. 13 ustawy egzekucyjnej, w którym zastrzeżono, że sprzedaż komornicza nieruchomości („w drodze egzekucyjnej”) może nastąpić za co najmniej 2/3 jej wartości, ustalonej w drodze oszacowania („detaxacji”). W tytule II rozporządzenia z 1845 r. stwierdzono, że tytuły egzekucyjne można wykonywać jedynie wobec „osób zobowiązanych do tego, co jest przedmiotem egzekucji”. Egzekucji nie można było więc prowadzić przeciwko osobom trzecim, jak też z „tytułów jednostronnych” (testament, inwentarz, protokół licytacji), nawet jeżeli były zaopatrzone w klauzulę egzekucyjną; egzekucja wyroków mogła nastąpić dopiero po stwierdzeniu prawidłowości doręczenia wyroku stronie, na zasadach art. 147 KPC⁹³.

W tytule III rozporządzenia omówiono zawartość aktów wystawianych przez komorników. Obligatoryjne były w nich następujące dane: imię i

⁹² Rozporząd. Senatu Rząd. z 9 IX 1845 nr 4515 DGS, *Instrukcja dla Komorników Sądowych*, Dz. Praw WMK z 1845 r. Tytuł I „O powołaniu Komorników i ich karności” (art. 1, 5, 7-10); Wśród zadań komorników widniało też uskutecznianie wezwań i aktów, na żądanie stron, w przypadkach przewidzianych prawem (chodziło o wezwania, oświadczenia, wypowiedzenia i zawiadomienia, które nie będąc aktami egzekucyjnymi podejmowano dla „śladu urzędowego” i nadania czynności daty pewnej).

⁹³ Ibidem. Tytuł II „O porządku odbywania służby przez Komorników” (art. 16-17, 19-26). W art. 20-25 rozporząd. określono przebieg czynności komorniczych, w tym dopuszczalne sposoby reagowania na „akty niesforności” osób poddawanych egzekucji.

nazwisko komornika, data nominacji, siedziba kancelarii; data i miejsce sporządzenia dokumentu; imię, nazwisko i miejsce zamieszkania osoby, na rzecz której odbywa się egzekucja; jej podstawa prawna i zamierzenie („wyrażenie, czego się domaga”). Oprócz tego, „akt właściwie egzekucyjny” miał zawierać dane o skuteczności egzekucji („skutek, jaki z czynności nastąpił”), podpis osoby jej poddawanej (lub wzmiankę, „że podpisać nie chce lub nie umie”)⁹⁴.

W tytule IV znalazły się postanowienia dotyczące m.in. zapowiedzeń (art. 29-30), zajęcia ruchomości i ich sprzedaży licytacyjnej (art. 31-40), zajęcia nieruchomości w drodze wywłaszczenia lub wydzierżawienia (art. 42-47), a także reguły prowadzenia intromisji i eksmisji (art. 49-52) oraz przyaresztowania dłużnika (art. 53-54)⁹⁵.

Warto wspomnieć, że komornicy nie mogli dokonywać wezwań ani czynności egzekucyjnych w dni świąteczne, za które uważano niedziele, „wszelkie uroczyste święta” oraz 11 września, będący świętem konstytucji Wolnego Miasta z 1818 r. Analogiczne zakazy dotyczyły podejmowania czynności względem Żydów, „w dniu świąt ich uroczystych, które pospolicie w kalendarzach jako takie są wymieniane”; co ciekawe, ograniczenia nie dotyczyły działań „we wszelkie inne święta Starozakonnych, tak zwane wolne i sabat”; sprzedaży licytacyjnej zajętych ruchomości można było organizować jedynie w dni targowe (wtorki i piątki), „w bramie Sukiennic, od strony ul. Brackiej”; w czynnościach egzekucyjnych mógł korzystać z „pomocy wojskowej”, świadczonej przez Milicję Krajową bądź „inną władzę

⁹⁴ Ibidem. Tytuł III „O aktach komorniczych w ogólności” (art. 27). Obowiązkowe były też podpisy świadków czynności, wzmianka o pozostawieniu kopii aktu lub protokołu na miejscu egzekucji bądź o ich doręczeniu przez woźnego.

⁹⁵ Ibidem. Tytuł IV „O aktach komorniczych w szczególności” (art. 28-58). Na podstawie art. 55-58 komornik mógł też sporządzić „akt chęci uiszczenia” (zob. też art. 1259 KN).

wojskową⁹⁶. Jeśli chodzi o opłaty pobierane przez komorników, podstawowe znaczenie miała taksa z 1826 r. zmodyfikowana w 1845 r.⁹⁷.

W 1842 r. komorników objęto wymogiem złożenia egzaminu przed komisją rządową. Kandydaci odpowiadali nie tylko na „ogólne pytania w przedmiotach prawnych”, ale także dotyczące konstytucji WMK, Kodeksu Napoleona, KPC oraz ustaw: egzekucyjnej, hipotecznej, o taxach i stemplowej. Czas aplikacji komorniczej wynosił 2 lata (przez rok w sądach, jak też w biurze Prokuratora i komornika- po pół roku)⁹⁸.

Nominacje („upoważnień do sprawowania obowiązków”) dla komorników wydawał Senat Rządzący. Objęcie stanowiska uzależniono od wpłacenia kaucji i złożenia przysięgi przed prezydium Senatu. Wymogów tych dopełnili m.in. Ignacy Piekarski⁹⁹ oraz Tomasz Kuciński, który zastąpił zmarłego komornika z Chrzanowa, Andrzeja Borelowskiego¹⁰⁰.

Najwięcej komorników pracowało w Krakowie. W 1823 r. byli to Wojciech Skórczyński, Józef Słodkowski, Jacek Kawecki, Tomasz Jarzyński, Teodor Jaworski i Kajetan Syktowski¹⁰¹. Na początku lat 30. oprócz Skórczyńskiego, Słodkowskiego, Jaworskiego zawód wykonywali Henryk Salomoński, Tomasz Jaworski, Ignacy Kopyciński i Wojciech Dziarkowski¹⁰². W

⁹⁶ Ibidem. Tytuł V „O niektórych szczególnych przepisach dotyczących służby Komorników Sądowych” (art. 59-63). W wyjątkowych sytuacjach, zgody na dokonanie czynności, mimo przypadającego święta, mógł udzielić prezes Sądu Apelacyjnego lub sędzia pokoju.

⁹⁷ *Ustanowienie tax dla urzędników sądowych...*, Rozdz. V „Przepisy i taxa opłat dla Komorników” (art. 31-35); *Instrukcja dla Komorników...*, Tytuł VI „O kosztach egzekucyjnych i ich aplacydacji” (art. 64-74).

⁹⁸ Rozporząd. *O aplikacji i egzaminach sądowych*. Tytuł III „O Komisjach egzaminacyjnych i ich składzie” (art. 26-27); Tytuł IV „O sposobie przystępowania do egzaminów i ich składania” (art. 37, 42 pkt A, ppkt b).

⁹⁹ Obwieszc. Sądu III Instancji z 3 XI 1837 nr 1409, Dz. Rząd. WMK nr 82-83 z 6 XI 1837, s. 330; Reskrypt Senatu Rząd. z 1 V 1837 nr 2467.

¹⁰⁰ Pismo Senatu Rząd. do Prezydium Senatu Rząd. z 9 II 1844 nr 520, ANK, WMK III-36 A, k. 7.

¹⁰¹ *Księga obymująca Etat Sądownictwa Wolnego Kraju Krakowa zaczęta od Roku 1823*, ANK, ANK, WM 618.

¹⁰² *Lista Urzędników Sądowych w całym Kraju Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu w roku 1833* [w:] *Księga obymująca Etat Sądownictwa Wolnego Kraju Krakowa zaczęta od Roku 1823*, WM 618.

1844 r. było ich w Krakowie 5: oprócz Skórczyńskiego i Dziarkowskiego także Andrzej Borelowski, Ignacy Piekarski i Ludwik Będziszewski¹⁰³. Właściwość komorników z Krakowa obejmowała także przedmieścia oraz gminy okręgowe, za wyjątkiem dystryktu chrzanowskiego, gdzie pracował komornik z Chrzanowa (w 1844 r. Franciszek Borelowski)¹⁰⁴. Komornicy prowadzili „dziennik czynności urzędowych”, na podstawie których składali prokuratorowi przy Trybunale comiesięczne raporty¹⁰⁵.

Nie można pominąć faktu, że pod adresem komorników formułowano liczne zastrzeżenia. Dla przykładu, w 1839 r. prokurator przy Trybunale ustalił, że komornik W. Skórczyński nieprawidłowo prowadził egzekucję na rzecz Piotra Bielskiego przeciwko sukcesorom Józefa Skorupki: nie dokonał ścisłego oszacowania zajmowanych 300 korców grochu („nie przemierzył zajętego grochu”), jak też polecił wydać Piotrowi Krzewickiemu (dozorcy majątku) „jedynie za kartką” zajęte wcześniej żyto, co stanowiło wyraźne naruszenie przepisów egzekucyjnych. W związku z powyższym, Skórczyńskiego pociągnięto do odpowiedzialności dyscyplinarnej przed prokuratorem¹⁰⁶.

W innej sprawie, Konrada Żłowodzkiego przeciwko Erazmowi Skarżyńskiemu (o zapłatę 800 złp), komornik W. Dziarkowski „opieszale prowadził egzekucję”, żądając przy tym „nienależnych tax”; ponieważ w swoim raporcie dla prokuratora „użył nieprzyzwoitych wyrażen”, został przez

¹⁰³ *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, Kraków 1844, s. 64.

¹⁰⁴ W 1838 r. komornikowi z Chrzanowa zezwolono na działalność jedynie w okręgach chrzanowskim i krzeszowickim. Powodem była „dogodność stron” oraz konieczność „równego podzielenia czynności komorników”. Rozporząd. Senatu Rząd. z 20 IV 1838 nr 1912 DGS, Dz. Rząd. WMK nr 40-41 z 28 V 1838, s. 157.

¹⁰⁵ *Instrukcja dla Komorników Sądowych...*, Tytuł I (art. 2-3, 13-14). naruszenie przepisów instrukcji oraz innych ustaw i rozporządzeń skutkowało odpowiedzialnością karną i cywilną komorników

¹⁰⁶ Pismo prokuratora rządowego przy Trybunale do prezesa Senatu Rząd. z 8 II 1839 nr 272, ANK, WMK III-20 A, k. 1025-1026; Pismo Senatu Rząd. do prokuratora z 4 II 1839 nr 190, ibidem, k. 1030.

niego ukarany zawieszeniem w urzędowaniu na 1 miesiąc¹⁰⁷. Dziarkowski „postępował niewłaściwie” także w sprawie Józefa Nonasta przeciwko Skarbowi Publicznemu, reprezentowanemu przez asesora prawnego¹⁰⁸.

Senat powiadomiono także o nałożeniu kary 10 złp na komornika F. Kojisewicza, za „dopełnienie zajęcia na zajęciu”, w toku czynności egzekucyjnych przeciwko Samuelowi Zuckerowi¹⁰⁹.

Postępowanie dyscyplinarne wdrożono także przeciwko Ignacemu Piekarskiemu, który podczas egzekucji przeciwko Zofii Staniszewskiej spisał „akt niesforności” egzekwowanej z naruszeniem art. 155 KPC¹¹⁰. Z powodu „powtarzających się nadużyć w pełnieniu obowiązków”, w 1822 r. Senat Rządzący, na wniosek obu sądów, odwołał ze stanowiska komornika Krukowskiego¹¹¹.

Należy zauważyć, że po odwołaniu, rezygnacji czy też śmierci komornika, Senat lub sądy ogłaszał w dziennikach rządowych, że wszelkie osoby mające pretensje względem komornika mogą je zgłaszać w wyznaczonym terminie, ze względu na możliwość ich zaspokojenia z kaucji wpłacanych przy obejmowaniu stanowiska. Z powyższej procedury skorzystano w sprawach Jacka Kaweckiego¹¹² i Ignacego Kopycińskiego¹¹³. W

¹⁰⁷ Pismo prezesa Sądu III Instancji do Senatu Rząd. z 11 XII 1841 nr 3093, ANK, WMK III-27 C, k. 3797.

¹⁰⁸ Pismo Senatu Rząd. do Prezydium Senatu Rząd. z 31 X 1842 nr 5718, ibidem, k. 3795. Zarzut dotyczył m.in. prowadzenia czynności egzekucyjnych przeciwko Skarbowi Publicznemu. Spór dotyczył posiadania gruntów przy realności nr 75 w Krakowie oraz egzekucji wyroku sądu pokoju.

¹⁰⁹ Pismo prokuratora rządowego przy Trybunale do Senatu Rząd. z 17 I 1846 nr 138, WMK III-43 A, k. 729.

¹¹⁰ Pismo prokuratora rządowego przy Trybunale do prezesa Senatu Rząd. z 18 XII 1843 nr 3297, ANK, WMK III-31 B, k. 2205-2206. Art. 155 KPC dotyczył zakazu prowadzenia egzekucji zaraz po doręczeniu wyroku zaocznego stronie egzekwowanej. Prokurator nałożył karę 10 złp, gdyż Piekarski „wielokrotnie był upominany”.

¹¹¹ Obwieszcz. Trybunału I Instancji z 17 I 1822, Dz. Rząd. WMK nr 3 z 2 II 1822, s. 12; Reskrypt Senatu Rząd. z 10 XII 1821 nr 4481. to samo obwieszczenie: ibidem, nr 5 z 16 II 1822, s. 20; ibidem, nr 10 z 20 IV 1822, s. 40

¹¹² Obwieszcz. Trybunału I Instancji z 31 VII 1829 nr 2960, Dz. Rząd. WMK nr 32 z 29 VIII 1829, s. 127. Trybunał wyznaczył termin 2-miesięczny.

1837 r. zwolniły się dwie posady komornicze, Teodora Jaworskiego¹¹⁴ i Henryka Salomońskiego¹¹⁵.

Warto dodać, że Senat Rządzący na bieżąco interesował się pracą komorników. Świadczy o tym rozporządzenie w sprawie poszukiwania przez nich, w drodze egzekucji sądowej, środków na zaspokojenie zasądzonych należności, na kosztownościach lub fantach zastawionych przez dłużników w Arcybractwie (Archikonfraternii) Miłosierdzia i Banku Pobożnego. Powszechną praktyką było wówczas wręczanie zapowiedzeń pisarzowi Banku Pobożnego, którego Senat uznał za osobę niewłaściwą dla skuteczności czynności (doręczenie nie miało skutku prawnego)¹¹⁶.

Inny problem stanowiło dokonywanie zapowiedzeń na fantach zastawianych w tymże Banku Pobożnym, przy czym niejednokrotnie termin wykupu był krótszy aniżeli czas trwania procesu o ważność zapowiedzenia; w związku z tym Senat, nie chcąc dopuścić do naruszania zatwierdzonego przez siebie statutu („ordynacji”) Banku Pobożnego, zarządził, ażeby nadwyżka pozostała po sprzedaży fantu, która pozostała w depozycie Banku Pobożnego, po potrąceniu „należności uprzywilejowanej” dla tegoż banku, ulegała „prawu zapowiedzenia przez trzeciego” i pozostawała w depozycie sądowym do rozstrzygnięcia sporu sądowego¹¹⁷.

W 1841 r. ukazał się z kolei reskrypt w sprawie udostępniania komornikom „wykazów należności skarbowych”, obciążających

¹¹³ Obwieszc. Trybunału I Instancji z 3 XI 1836 nr 4098, Dz. Rząd. WMK nr 39-40 z 19 XI 1836, s. 158. Trybunał wyznaczył termin 1-miesięczny.

¹¹⁴ Obwieszc. Senatu Rząd. z 6 III 1837 nr 799 DGS, Dz. Rząd. WMK nr 14 z 13 III 1837, s. 53. Jaworskiego „uwolniono od obowiązków” na jego żądanie.

¹¹⁵ Obwieszc. Trybunału I Instancji z 7 III 1837 nr 845, Dz. Rząd. WMK nr 19-20 z 10 IV 1837, s. 78-79. Powodem była „postępująca utrata wzroku”.

¹¹⁶ Rozporząd. Senatu Rząd. z 24 III 1829 nr 512 DGS, Dz. Rząd. WMK nr 14-15, s. 59-60. Senat zarządził, aby komornicy wręczali zapowiedzenia starszemu Arcybractwa Miłosierdzia, zgodnie z procedurą sądową.

¹¹⁷ Rozporząd. Senatu Rząd. z 10 VII 1829 nr 2659 DGS, Dz. Rząd. WMK nr 27 z 15 VII 1829, s. 105-106.

nieruchomości zajmowane przez nich w drodze wydzierżawienia bądź przymusowego wywłaszczenia¹¹⁸. Jeszcze inne regulacje dotyczyły zakazu „antycypacji kosztów egzekucyjnych”; niedopuszczalności „likwidowania kosztów” za sporządzenie „aktów niesforności”; wypłacania diet wyjazdowych¹¹⁹.

Prokuratorzy Rządowi

Instytucją wprowadzoną na wzór Księstwa Warszawskiego byli prokuratorzy rządowi, obowiązkowo biorący udział w postępowaniach cywilnych, jeżeli tylko wymagał tego interes publiczny lub dobro osób małoletnich, jak też w procesach karnych. W tym przypadku mieli prowadzić dochodzenia, sporządzać akty oskarżenia i popierać je na rozprawie. Początkowo prokuratorów miały powoływać, spośród sędziów bądź asesorów, Trybunał I Instancji i Sąd Apelacyjny, na kadencję 3-miesięczną. W 1818 r. utworzono odrębny urząd prokuratora, powoływanego przez Senat Rządzący, spośród kandydatów zaproponowanych przez prezesa Sądu Apelacyjnego¹²⁰.

Zgodnie ze statutem z 1833 r. prokuratorów przy Trybunale, jako komisarzy rządowych, mianował samodzielnie Senat, „bez propozycji władz sądowych”. Odrębny prokurator funkcjonował przy Sądzie III Instancji; mógł on na posiedzeniach sądowych publicznie przedstawiać wnioski; miał też prawo wglądu do akt „w sprawach podlegających wnioskowi urzędu publicznego”¹²¹.

¹¹⁸ Rozporządzenie Senatu Rządzącego z 6 IX 1841 nr 4632 DGS, *Księga Normaliów*, WM 587. Informacji mieli udzielać pracownicy Kasy Sądowej, sporządzając wyciągi z „regestrów podatków gruntowych”.

¹¹⁹ Rozporządzenie Senatu Rządzącego z 2 I 1843 nr 3593 DGS, *Księga normaliów Sądu Wyższego od dnia 1 Czerwca 1842 r.*, WM 586.

¹²⁰ *Urządzenie tymczasowe dla Władz Sądowniczych...*, (art. 2, pkt a-d); W. M. Bartel, *Ustrój i prawo...*, s. 821-822; W. Sobociński, *op. cit.* s. 252-253.

¹²¹ *Statut Urządzący Sądownictwo z 27 VIII 1833*. Rozdz. IV „O Trybunale I Instancji”; Rozdz. VI „O Sądzie III Instancji” (art. 17, 26, 33, 48, 50). Akta udostępniał mu pisarz sądowy.

Zgodnie ze statutem z 1842 r. osoby ubiegające się o urząd prokuratora Trybunału musiały wykazać się następującymi przymiotami: a) przynależność do wyznania chrześcijańskiego; b) ukończenie 25 lat; c) odbycie studiów prawniczych („kursu prawnego”) na Uniwersytecie Jagiellońskim lub w zakładach naukowych „Dworów Opiekuńczych”; d) złożenie „ścisłego egzaminu sędziowskiego” przed wyznaczoną komisją, z dobrym wynikiem; e) wykazanie przynajmniej 3-letniej służby we władzach sądownictwa, na zasadach określonych w „osobnych urządzeniach”¹²².

Kompleksowego uregulowania zakresu kompetencji i form działalności prokuratorzy doczekali się w 1826 r. Ujrzała wtedy światło dzienne instrukcja Senatu Rządzącego, w której wyraźnie zaznaczono, że prokuratorzy nie są urzędnikami sądownictwa, od którego pozostawali niezależni, lecz stanowią część aparatu administracyjnego, jako komisarze rządowi; zobligowano ich do wierności „prawu i Rządowi”. Ich głównym zadaniem było czuwanie nad przestrzeganiem prawa („wykonywaniem ustaw”) przez urzędników wymiaru sprawiedliwości („zabezpieczanie miłego wykonywania Ustaw Krajowych przez władze sądowe”). Mieli więc zapobiegać popełnianiu czynów będących nadużyciem niezawisłości sędziowskiej¹²³. „Nieodpowiedzialność osobista sędziego” nie obejmowała wszakże takich nagannych zachowań, jak stronniczość („widoczna parcjalność”), łapówkarstwo („przekupstwa”), opieszałość ze szkodą dla stron („zwłoka interesów, przez oznaczenie terminów, gdzie takowych samo prawo nie zna”), „wstrzymywanie egzekucji wyroków prawomocnych i wprowadzanie ich ze szkodą stron na nową audiencję”, czy wreszcie bezprawne „odmawianie asystencji wojskowej przy

¹²² Statut Organiczny dla Władz Sądowych..., z 27 I 1842. Rozdz. V „O Trybunale”, oddz. I „O Składzie i Urządzeniu Trybunału” (art. 26).

¹²³ Polegała ona na niemożności pociągnięcia sędziego do odpowiedzialności za jego „partykularne zdanie w rozsądzeniu sprawy objawione”; próby odmiennego rozumienia „niepodległości sądownictwa” z art. XVIII Konstytucji (1818) miały być traktowane jako „opaczne tłumaczenie niepodległości sędziego”.

egzekucjach lub wstrzymanie kroków egzekucyjnych ze strony prokuratora dla zwłoki czasu itp.". Powyższe zachowania były czynami bezprawnymi, o podejrzeniu których popełnienia prokuratorzy mieli zawiadamiać Senat Rządzący¹²⁴.

Sprawując nadzór nad władzami sądowymi „wszelkiego stopnia i osobami do ich składu należącymi”, prokurator co kwartalnie miał przedkładać prezesowi Senatu „listy konduity” urzędników sądownictwa, co było „zwyczajem wśród Rządów praktykowanym”. W przypadku osób „od jego nominacji zawisłych”, Senatowi przysługiwało prawo ich „oddalenia albo na niższy stopień zdegradowania”; urzędników zależnych od wyboru Zgromadzenia Reprezentantów rząd mógł zawiesić w urzędowaniu i przedstawić odpowiednie wnioski sejmowi („pod rozprawę Reprezentacji przesłać”). Współ z prezesem Trybunału prokurator czuwał nad Kasą Sądową (pod względem „nietykalności i bezpieczeństwa”), w związku z czym zarządzano jej „niespodziewane rewizje”; prokurator czuwał też nad „porządnym użyciem stempla zwyczajnego, wpisowego i kolateralnego”; sprawdzał, czy urzędnicy nie pobierają wygórowanych opłat (tax); prokurator nadzorował też Trybunał, pod kątem wypłacania diet kuratorom „masy leżącej nieobecnych sukcesorów”, a także honorariów dla pisarzy sądów pokoju (za „akty przyłożenia i odjęcia pieczęci”) i notariuszy (za spisanie inwentarza itp.). Czuwał, aby były one wypłacane za rzeczywiście wykonaną pracę („w miarę widocznej pracy”), a nie na podstawie liczby odbytych posiedzeń itp.

¹²⁴ Rozporząd. Senatu Rząd. z 14 VI 1826 nr 1137 DGS, *Instrukcja dla Prokuratora Rządowego przy Sądach i Sądownictwie w ogólności*, WMK V-20 B, k. 1149-1150 (art. 1-3). (tekst instrukcji także: ibidem, k. 1073-1082). Przepisy ws. obowiązków prokuratorów były rozproszone po licznych regulacjach (Kodeks Napoleona, Kodeks Handlowy, Kodeks karny z 1803 r., KPC, dekrety z czasów Księstwa Warszawskiego, Tymczasowa Organizacja Sądownictwa 1816).

Prokurator sprawdzał też, czy obowiązki kuratorów są powierzane patronom „mającym prawo stawania w sądach” lub notariuszom¹²⁵.

Osobną kwestię stanowiło zaangażowanie prokuratorów do obrony interesów Skarbu Publicznego. Wraz z najmłodszym z senatorów mieli uczestniczyć („reprezentować obronę”) w procesach ws. majątku państwa oraz „instytutów publicznych, gmin i wszelkich korporacji, które Rząd za osoby moralne uznawał”. „Wszelkimi siłami” wspomagali i „naprowadzali do drogi prawnej” asesora prawnego, „nie odmawiając mu nawet swego poufnego zdania”. W określonych przypadkach prokurator mógł wstrzymać „wprowadzenie sprawy na audiencję”, jeżeli leżało to w interesie Skarbu Publicznego, instytutów bądź małoletnich; na każdym etapie postępowania mógł żądać dostępu do akt sprawy (w tym odnośnie do „klasyfikacji wierzycieli”). Ponieważ znaczna część nieruchomości w Wolnym Mieście była obciążona „wyderkaufami i czynszami ziemnymi”, prokurator miał dbać o to, aby warunki licytacji, wynikających z porozumienia stron („zezwoienia stron”), jak też „z przyznanego wywłaszczenia”, nie były niekorzystne dla Skarbu Publicznego i instytutów¹²⁶.

Ponieważ dla Senatu fundamentalnym problemem gospodarczym było „utrzymanie kredytu w Kraju”¹²⁷, zwracał on uwagę nie tylko na konieczność prawidłowego urządzenia akt hipotecznych, ale także ograniczenia niekorzystnych zjawisk, za które uznawał ogłaszane przez siebie co jakiś czas moratoria hipoteczne („iuristitium moratorium”), rozkładanie długów na raty,

¹²⁵ Ibidem, k. 1150-1151 (art. 5-10). Obowiązek składania list konduity „wszystkich podwładnych urzędników, officyjalistów i służ publicznych” spoczywał także na prezesach sądów. „Prawo wglądania w czynności prezesów obu sądów i Prokuratorów” zastrzeżono dla „Naczelnika Rządu”, czyli prezesa Senatu.

¹²⁶ Ibidem, k. 1152 (art. 11-13). Prokurator miał wspierać asesora w zapewnieniu, aby nowy właściciel nieruchomości „przyjął na siebie” wszelkie podatki i wyderkaufy.

¹²⁷ Szerzej zob. M. Mataniak, *Bank Krajowy Wolnego Miasta Krakowa. O nieudanych próbach jego utworzenia w latach 1833-1835*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH), t. LXX, 2018, z. 2, s. 267-298.

a także nagminne ogłaszanie upadłości („bankructw wydarzających się pomiędzy osobami trudniącymi się handlem”). Kres „niepewności bezpieczeństwa hipotecznego” położyła „renowacja hipotek”; moratorium i możliwość rozkładania długów zniósł w końcu parlament (z inicjatywy Senatu); nie rozwiązany problem pozostały bankructwa kupieckie, „zwłaszcza wśród Starozakonnych zagęszczone”, które Kodeks Handlowy dzielił na proste, ścigane przy pomocy środków „policji poprawczej”, oraz „podstępne” (należące do czynów kryminalnych). Mimo wielu „praw zbawiennych”, do połowy lat 20. w Wolnym Mieście nie ukarano żadnej osoby winnej podstępnego bankructwa, czego przyczyną były układy („akordy”) między bankrutami a wierzycielami. Prokuratorzy mieli więc żądać ogłoszenia upadłości oraz dochodzić ich przyczyny, a także wymierzać kary na podstawie Kodeksu Handlowego i „Franciszkań”¹²⁸.

Oprócz tego, prokuratorom powierzono nadzór nad komornikami, którzy na początku miesiąca składali sprawozdania dotyczące czynności powierzonych im do egzekucji, a także informacje o ich wykonaniu, z wskazaniem przeszkód w prowadzeniu egzekucji. Wedle swego uznania prokurator mógł brać udział w inkwizycjach kryminalnych; informował Senat o kolizjach między wyrokami sądowymi a decyzjami administracyjnymi¹²⁹.

Można dodać, że Senat Rządzący na bieżąco zapoznawał się problemami prokuratorów. W 1835 r. ukazało się rozporządzenie w sprawie wnoszenia odwołań od rezolucji prokuratorów Trybunału, wydanych „w drodze egzekucyjnej”¹³⁰; w 1843 r. dotyczące nadzoru nad prokuratorami¹³¹; w 1845 r.

¹²⁸ Ibidem, k. 1152-1153 (art. 14). W porozumieniu z Senatem prokurator mógł też ustalić dopuszczalność „przywrócenia upadłego do czci i możności prowadzenia na nowo handlu”. Zob. też D. Malec, *Z dziejów prawa hipotecznego Wolnego Miasta Krakowa*, CPH, t. LVI, 2004, z. 1, s. 79-93.

¹²⁹ *Instrukcja dla Prokuratora Rządowego...*, k. 1153-1154 (art. 15-19) Prokurator przy Trybunale miał przekazać komornikom „schematyzm”, zgodnie z którym mieli sporządzać raporty; mógł go zastępować asesor płatny i pisarz sądowy.

¹³⁰ Rozporząd. Senatu Rząd. z 1 IX 1835 nr 5494 DGS, WM 587. Rezolucje można było wносить do Trybunału I Instancji.

zaś w przedmiocie sporządzania przez prokuratorów „list konduity”¹³². Jako ciekawostkę można podać, że w 1833 r. jeden z prokuratorów (Andrzej Kalinka) przedstawił interesujący projekt reorganizacji sądownictwa¹³³.

Po 1839 r. prokuratorzy występowali jedynie w procesach cywilnych¹³⁴. Można jeszcze dodać, że prokurator Trybunału brał też udział (poprzez comiesięczne „rewizje więzienia”) w nadzorze nad Gmachem Więzień Kryminalnych; obaj prokuratorzy zasiadali też w Dyrekcji Domu Pracy¹³⁵.

Z kronikarskiego obowiązku należy odnotować, że w Wolnym Mieście prokuratorami byli: przy Sądzie III Instancji Jacek Księżarski; przy Sądzie Apelacyjnym Antoni Sytkowski, Józef Krzyżanowski (zastępca tymczasowy), Ignacy Rogalski, Henryk Bogusz, Józef Słoniński; przy Sądzie Wyższym: Leon Korytowski, Ignacy Ciszewski; przy Trybunale: Leon Chwalibogowski, Herkulan Komar, Aleksander Cukrowicz (podprokurator).

Notariusze

W Wolnym Mieście obowiązywał francuski system notariatu, którego podstawą było oddzielenie jurysdykcji spornej od dobrowolnej, a także przyznanie notariuszom licznych kompetencji; aktom notarialnym zaś klauzuli wykonalności. Podstawą działalności notariuszy była ustawa notarialna z 16 marca („ventose”) 1803 r. która w art. 1 statuowała ich w roli urzędników publicznych, ustanowionych do przyjmowania aktów i kontraktów, którym

¹³¹ Rozporząd. Senatu Rząd. z 12 X 1843 nr 2449 DGS, WM 586.

¹³² Rozporząd. Senatu Rząd. z 5 XII 1845 nr 3267 DGS, WM 586.

¹³³ *Projekt do Urządzenia Władz Sądowych w Kraju Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z zastosowaniem się do Poprawnej Ustawy Konstytucyjnej jako wniosek ze strony Prokuratora przy Sądzie Apelacyjnym, wskutek Reskryptu Senatu Rządzącego z dnia 8 Lipca rb. do L. 3636 na wezwanie Sądu Apelacyjnego z dnia 26 Lipca 1833 r. napisany*, WMK V-20 B, k. 707-726. Projekt liczył 7 rozdziałów.

¹³⁴ W. M. Bartel, *Ustrój i prawo...*, s. 821-822. W sądownictwie karnym doszło wtedy do usunięcia pozostałości z czasów Księstwa Warszawskiego. Na temat prokuratury w Księstwie Warszawskim zob. W. Sobociński, *op. cit.*, s. 252-253.

¹³⁵ Rozporząd. Senatu Rząd. z 18 VI 1834 nr 3387 DGS, *Instrukcja Więzień Kryminalnych*, Dz. Praw WMK z 1834 r. (Tytuł VII „O rewizji Więzień”, art. 75); Rozporząd. Senatu Rząd. z 27 X 1841 nr 5804 DGS, *Zmiany w zasadach Domu Pracy*, Dz. Praw WMK z 1841 r. (art. 1-2). Szerzej zob. M. Mataniak, *Funkcjonowanie więzienia w Wolnym Mieście Krakowie w I połowie XIX w.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 96, 2017, s. 213-249.

strony powinny lub chciały nadać „cechę urzędowości” (jaka przysługiwała „aktom powagi publicznej”). Zapewniali też dokumentom datę pewną, przechowywali je oraz wydawali z nich wyciągi główne i wypisy („odpisy wierzytelne”)¹³⁶.

Przykładowe rodzaje czynności notarialnych można odtworzyć na podstawie „taxy sądowej” z 1826 r. Były to m.in.: a) sporządzanie protokołów wydania („ekspedycji”) aktów (lub uwierzytelnionych kopii) ze swych ksiąg, w tym na podstawie wyroku Trybunału (art. 849 KPC); b) przyjmowanie „aktów uszanowania” od osób zawierających małżeństwo (art. 151-154 KN); c) spisywanie inwentarzy z oszacowania dóbr nieruchomości i ruchomości małżonków, w razie żądania rozwodu „za wzajemnym zezwoleniem” (art. 279 KN); d) spisywanie „protokołów instrukcji sądowych”, w sprawach rozwodowych „za wzajemnym zezwoleniem” (art. 284-285 KN); e) spisywanie inwentarzy po zmarłych (art. 941-943 KPC); f) przedstawianie prezesowi Trybunału wniosków przy sporach między sukcesorami, dotyczących „wyznaczenia administracji majątku wspólnego”, sukcesji lub innych przedmiotów (art. 944 KPC); g) spisywanie protokołów wymienionych w art. 977-978 KPC („protokoły działowe”) oraz ich składanie w archiwum sądowym; h) sporządzanie „aktów dobrej woli” (kontrakty, działy, pełnomocnictwa, testamenty, kwity, „obligi i wszelkie transakcje”)¹³⁷.

Można dodać, że opłaty notarialne wzrastały, gdy sporządzenie aktu zajmowało notariuszowi więcej niż 1 dzień (notariuszom krakowskim należało się 9 złp, chrzanowskim 6 złp). Jeżeli czynności miano dokonać poza kancelarią,

¹³⁶ *Wyciąg z Ustawy Francuskiej o Organizacji Notaryatu z stosownymi zmianami*, WMK V-5, k. 401-414. Ustawa składała się z 5 rozdziałów: „O Urzędzie i obowiązkach Notariuszów”, „O Aktach, ich Formie, Aktach oryginalnych, Wyciągach urzędowych, Odpisach Wierzytelnych i Repertoryach”, „O upoważnieniu Notariuszów do urzędowania”, „O przeniesieniu Archiwum notariusza i powróceniu należytości”, „Urządzenia ogólne”.

¹³⁷ *Ustanowienie tax dla urzędników sądowych*, Rozdz. II „Przepisy i taxa opłat dla Pisarzów Aktowych, czyli Notariuszów” (art. 13). Za czynności wymienione w pkt. a-h notariusze w Krakowie pobierali 6 złp, w Chrzanowie 4 złp.

a notariuszowi nie zapewniono środków transportu („powozu i koni”), przysługiwał mu „zwrot ekstrapoczty od pary koni”, a także dodatkowe honorarium (6, 4 złp); jeżeli odległość wynosiła nie więcej niż 3 mile, wówczas należało się wynagrodzenie jak za pół dnia czynności; jeżeli wydawane przez notariusza „ekspedycje i ekstrakty” miały objętość pow. 28 wierszy i po 18 sylab na każdej stronnicy, opłata w Krakowie wynosiła po 3 złp za arkusz (2 złp w Chrzanowie). Notariuszy zobowiązano też do sporządzania aktów bezpłatnych, na wniosek ubogich, co dotyczyło zwłaszcza „aktów uszanowania” wśród włościan¹³⁸.

Przed objęciem urzędu notariusz uiszczał kaucję, na zabezpieczenie ewentualnych roszczeń wynikających z jego działalności. Notariuszy powoływał bezterminowo Senat Rządzący, na wniosek („przedstawienie”) prezesa Sądu Apelacyjnego (później Sądu III Instancji). Kwalifikacje notariuszy określała ustawa z 1803 r. oraz dekret z 11 lipca 1809 r., a następnie ustawa o aplikacjach; nadzór nad notariuszami sprawował prezes Trybunału; w Wolnym Mieście nie funkcjonował samorząd notarialny, w rodzaju izby notarialnej. Notariuszami w okresie Wolnego Miasta Krakowa byli: Andrzej Kossowicz, Andrzej Szałowicz, Florian Chojnacki (wszyscy do 1816 r.), Andrzej Markiewicz, Wojciech Olearski, Ignacy Rogalski, Leon Pszczókowski, Ignacy Ostaszewski, Julian Dorau, Andrzej Jaroszewski, Ignacy Szpor, Marcin Strzelbicki, Sebastian Korytowski, Józef Nonast, Franciszek Placer, Franciszek Jakubowski, Eustachy Ekielski. Notariuszami w Chrzanowie byli: Karol Spandel, Filip Etgens, Ignacy Dorau¹³⁹.

Regent Akt Hipotecznych

¹³⁸ Ibidem (art. 14-15, 17-19). Za sporządzenie „aktu inwentacji i licytacji”, gdy czynność zabierała więcej niż 1 dzień pobierano odpowiednio 6 i 4 złp (przy czym za 1 dzień rozumiano godz. od 9-12 i 15-18). Spory dotyczące poboru opłat notarialnych rozstrzygał Trybunał I Instancji.

¹³⁹ Dokładne omówienie zawierają prace: D. Malec, *Notariat w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego oraz w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, CPH, t. LIII, 2001, z. 2, s. 185-202; eadem, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007, s. 88-95.

Wśród urzędników sądowych znajdował się także Regent Akt Hipotecznych (konserwator hipoteki, Regent Aktowy), którego zakres obowiązków można ustalić w oparciu o taxę z 1826 r. Obejmowały one: a) dokonywanie wpisów do księgi ingrossacyjnej (przedmiotem mógł być kontrakt, wyrok sądowy, oblig, kwit); b) dokonywanie wpisów praw hipotecznych; c) obwieszczenie o licytacjach nieruchomości i ich zapisywanie w treści detaksacji; d) wpisywanie dokumentów do księgi ingrossacyjnej, na podstawie której dokonywano wykreślenia („wymazania”) prawa rzeczowego, co odnotowywano w wykazie hipotecznym (rubryka „ekstabulacji”); e) dokonywanie wpisów superintabulacji kapitałów zabezpieczonych hipotecznie na dobrach nieruchomości; f) sporządzanie „ekstraktów hipotecznych”; g) wydawanie zaświadczeń o braku obciążenia hipotecznego nieruchomości („nie ma żadnych praw własności i praw rzeczowych w hipotece”); h) wydawanie odpisów dokumentów z ksiąg ingrossacyjnych albo ekstraktów z ksiąg złożonych w archiwum hipotecznym; i) nadzór nad tymże archiwum. Za sporządzenie aktu konserwatorom wolno było pobierać opłaty stemplowe; czynności hipoteczne oraz notarialne miały być dokonywane „z największą spiesznością”, a dokumenty wydawane bezzwłocznie, pod karą 100 złp (oprócz wynagrodzenia szkód wyrządzonych stronom wskutek opieszałości)¹⁴⁰.

Należy jeszcze wspomnieć o utworzeniu w 1844 r. tzw. Zwierzchności Hipotecznej, w skład której, obok Regenta Akt Hipotecznych, wchodziło 2 sędziów Trybunału¹⁴¹. W 1846 r. jej członkami byli sędziowie Jan Czernicki i

¹⁴⁰ *Ustanowienie tax dla urzędników sądowych*. Rozdz. III „Przepisy i taxa opłat dla Konserwatora Hypotek, czyli Regenta Aktowego” (art. 20). Za czynności wymienione w pkt. a) Regent pobierał 15 gr., w pkt. b-h) 1 złp 15 gr. (w niektórych przypadkach licząc od arkusza).

¹⁴¹ Ustawa z 1 VII 1844, *Zaprowadzenie Zwierzchności Hipotecznej*, ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 3002 DGS, Dz. Praw WMK z 1844 r. (art. 2); Pismo prezesa Sądu Wyższego do Rady Administracyjnej z 31 III 1846 nr 509, WMK V-21, k. 749; D. Malec, *Z dziejów prawa hipotecznego...*, s. 84-85.

Adam Karwacki oraz zastępcy (Teofil Brzeziński, Ignacy Kopyciński)¹⁴². W 1816 r. konserwatorem hipoteki był Jan Rylski, którego w 1819 r. zastępował Wojciech Olearski¹⁴³. Następnie, Regentem był Karol Bogacki, którego w 1847 r. zastąpił Stanisław Popielecki¹⁴⁴.

Adwokaci

Parę słów poświęcić można także profesjonalnym zastępcom procesowym („obrońcom publicznym”), którymi w Wolnym Mieście byli adwokaci („patroni”). Zrezygnowano więc z obowiązującego w Księstwie Warszawskim rozróżnienia na patronów, adwokatów i mecenasów, w zależności od sądu, przy którym byli ustanowieni¹⁴⁵. Prawa i obowiązki adwokatów wymieniono m.in. w KPC i statucie z 1842 r. Przykładowo, w określonych sytuacjach, strona pozwana była zobowiązana do ustanowienia patrona, w terminie wskazanym w pozwie, poprzez oświadczenie złożone przez jednego patrona, drugiemu; obowiązywał też zakaz odwoływania patrona, bez ustanowienia nowego, jeżeli jego udział w sprawie był obligatoryjny¹⁴⁶.

Statutem z 1816 r. tymczasowo zezwolono adwokatom „mającym prawo stawania w Trybunale Departmentowym”, na pełnienie obowiązków „w obydwu trybunałach, równie jak w trzeciej instancji, a nawet i w Sądzie

¹⁴² Pismo Rady Administracyjnej do Wydziału Spraw Wewnętrznych i prezesa Sądu Wyższego z 7 IV 1846 nr 1299, WMK V-21, k. 750.

¹⁴³ *Lista Urzędników Sądowych W.M. Krakowa i Jego Okręgu* (do nr 179), WMK V-20 B, k. 897; *Kalendarzyk polityczny Wolney i niepodległej Rzeczypospolitey Krakowskiej pod opieką Trzech Najjaśniejszych i Najpotężniejszych Monarchów zostającej na rok 1819*, Kraków 1819, s. 29.

¹⁴⁴ Pismo Rady Administracyjnej do prezydium Rady z 25 XI 1847 nr 6762, WMK III-46 A, k. 413. Rada uzyskała zgodę Komisarza Nadwornego. Popielecki był wcześniej sekretarzem Wydziału Dochodów Publicznych. W 1842 r. adiunktem Regencji był Stanisław Tomaszewicz.

¹⁴⁵ W. Sobociński, *op. cit.*, s. 253-254; P. Cichoń, *op. cit.*, s. 48-49.

¹⁴⁶ *Kodex Postępowania Sądowego Cywilnego...*, Tytuł III „O ustanowieniu Patronów i wzajemnym wręczaniu pism i obron” (art. 75-76); *Statut Organiczny dla Władz Sądowych...*, z 27 I 1842. Rozdz. V. Oddz. II „O urządzeniu Trybunału pod względem spraw cywilnych i handlowych” (art. 52-54); Rozdz. VII. Oddz. II „O urządzeniu Sądu Wyższego pod względem spraw cywilnych i handlowych” (art. 82-83). Udział adwokatów był obligatoryjny w sprawach przed sądami II instancji.

Najwyższym”¹⁴⁷. O owej tymczasowości, a także „oddaleniu się wielu urzędników, za zezwoleniem Rządu, do Kielc”, gdzie zorganizowano Trybunał Królewski, była też mowa w piśmie prezesa Sądu Apelacyjnego z 1819 r. Z dokumentem tym, w kontekście działalności adwokatury Wolnego Miasta, warto się bliżej zapoznać. W ocenie Komisji Organizacyjnej, wyrażonej w reskrypcie z 14 marca 1818 r., sytuacja dojrzała do tego, aby określić liczbę adwokatów mających rację bytu w Rzeczypospolitej Krakowskiej; zdecydować, czy gremialnie powinni się cieszyć prawem występowania przed wszystkimi instancjami; na koniec wręczyć akty nominacji. Komisja zaleciła redukcję ich liczby i jej „do ścisłej potrzeby zastosowanie”. Ponieważ w kolejnym reskrypcie z 7 lipca 1818 r. domagała się ona przedłożenia „listy patronów przewidzianych do nominacji”, 28 lipca odbyło się posiedzenie powołanego *ad hoc* komitetu, w skład którego weszli sędziowie apelacyjni i Trybunału, prokuratorzy obu instancji i członkowie Komitetu Prawodawczego. W trakcie narady podjęto uchwałę, że wystarczająca jest liczba 10 patronów, którzy mogliby występować zarówno w sprawach klientów, jak też kryminalnych i z obszaru „policji poprawczej”; przyznanie adwokatom prawa występowania przed wszystkimi instancjami gwarantowało gruntowną znajomość akt sprawy, w dalszych etapach postępowań, a także rodziło oszczędności dla stron, nie muszących ustanawiać kolejnego pełnomocnika, w związku z przejściem sprawy do wyższej instancji¹⁴⁸.

Sprawa była o tyle delikatna, że według danych prezesa Sądu Apelacyjnego, „przy tutejszych magistraturach” świadczyło usługi prawne 17

¹⁴⁷ *Urządzenie tymczasowe dla Władz Sądowniczych Wolnego Miasta Krakowa...*, z 1816 r. (art. 4). Prezesowi Sądu III Instancji zezwolono na zwiększanie ich liczby tylko „w razie koniecznej potrzeby”. Zezwolenie dotyczyło też komorników i woźnych.

¹⁴⁸ Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego do Senatu Rząd. z 1 II 1819 nr 324, WMK V-22 A, k. 517-520. Komitet zwrócił uwagę na fakt, że z powodu ubóstwa mieszkańców, patroni często muszą występować bezpłatnie („jako Obrońcy z urzędu bez nagrody stawają”), zwłaszcza w „przedmiotach cywilnych”.

adwokatów; niezwłocznie wezwano ich więc do złożenia, w 8-dniowym terminie, oświadczeń („dania deklaracji”), czy nadal będą występować przed sądami Wolnego Miasta. Dążąc do kompromisu, komitet zasugerował prowizoryczne pozostawienie wszystkich 16 adwokatów (1 nie złożył deklaracji), podtrzymując zdanie o konieczności ich zredukowania do 10¹⁴⁹. Propozycje komitetu zaaprobowala Komisja Organizacyjna¹⁵⁰.

W kolejnych latach adwokatów powoływano sporadycznie: w 1821 r. Sąd Apelacyjny przedstawił do nominacji Senatowi Jana Bąkowskiego, który po ukończeniu studiów prawniczych na UJ, odbył egzamin sędziowski, a następnie „zaszczytnie złożył” przed tymże sądem egzamin adwokacki (na zasadach dekretu z 11 lipca 1809 r.). Oprócz pochlebnej opinii prezesa sądu („zdobna konduita i moralny charakter”), życzliwie o kandydacie wyrażał się także referent Wydziału Spraw Wewnętrznych. W związku z czym, Senat powołał Bąkowskiego, wzywając go do uiszczenia opłaty stemplowej oraz odebrania „świadcstwa upoważniającego do pełnienia obowiązków”¹⁵¹.

Należy odnotować, że niemal dwie dekady później przeciwko Bąkowskiemu wszczęto postępowanie dyscyplinarne, czego powodem była „obojętność na wydawane polecenia urzędowe” oraz „zaniedbywanie zadośćuczynienia obowiązkowi powołania swego”. O zachowaniu Bąkowskiego Senat Rządzący został poinformowany w piśmie Trybunału,

¹⁴⁹ Ibidem, k. 520-523. Zgodnie z „konsygnacją urzędujących tu Patronów” adwokatami byli: Augustyn Boduszyński, Józef Borzykowski, Adam Ekielski, Jan Kanty Fachinety, Józef Jankowski, Teodor Kawecki, Michał Karaszewicz, Wojciech Kowalski, Józef Kalasanty Kozłowski, Adam Krzyżanowski, Hilary Kudlicki, Onufry Męciński, Aleksander Niesiołowski, Feliks Słotwiński, Franciszek Urbański, Maciej Wojewódzki, Piotr Wiktorowicz. Oświadczenia o wymaganej treści nie złożył jedynie F. Urbański. Po rezygnacji A. Boduszyńskiego (został senatorem), do tymczasowego pełnienia obowiązków patrona upoważniono Tadeusza Krzyżanowskiego.

¹⁵⁰ Pismo Komisji Organizacyjnej do Senatu Rząd. z 8 VIII 1818 nr 123 (do nr 2617 DGS), ibidem, k. 522-523.

¹⁵¹ Pismo Sądu Apelacyjnego do Senatu Rząd. z 26 VII 1821 nr 2072, WMK V-22 A, k. 471-472; Opinia Wydziału Spraw Wewnętrznych z 5 VIII 1821, ibidem; Pismo Senatu Rząd. do prezesa Sądu Apelacyjnego i Bąkowskiego z 7 VIII 1821 nr 2672, ibidem, k. 473; dekret z 11 VII 1809, w *sprawie kwalifikacji zawodowych...*; Prezes sądu zwrócił uwagę na „liczne sprawy kryminalne oraz cywilne ubogich”, zalegające w sądach.

którego prezes dodawał, że skoro „łagodniejsze środki karcenia” nie przyniosły skutku, nieuniknione jest „usunięcie od sprawowania urzędu”; argumentację tę Senat podzielił¹⁵².

Na niewystarczającą liczbę adwokatów w Krakowie władze sądowe zwracały uwagę Senatowi wielokrotnie. W 1833 r. Franciszek Piekarski, prezes Sądu III Instancji skonsultował z prezesami pozostałych sądów, czy z „korzyścią dla służby publicznej i dogodnością dla stron prywatnych” będzie powołanie dodatkowych adwokatów, w osobach Adama Gołęberskiego i Józefa Stróżeckiego. Odpowiedź była pozytywna, gdyż w związku z rozwiniętą działalnością orzeczniczą krakowskich sądów, w każdej chwili potrzebnych było co najmniej 8 adwokatów, zaś trudności stron ze znalezieniem pełnomocnika skutkowały „przewłoką i odraczaniem spraw”; stało to w sprzeczności z wymogiem „pośpiechu w wymiarze sprawiedliwości”. Dodatkowe nominacje były też uzasadnione niedawnym przejściem na emeryturę A. Ekielskiego, „licznymi zatrudnieniami rządowymi” dla asesora prawnego Michała Stróżeckiego, który w związku z tym miał niewiele czasu dla „podejmowania interesów prywatnych”, a także wydelegowaniem Bąkowskiego na zastępcę sędziego apelacyjnego; nie było też wątpliwości co do kwalifikacji kandydatów¹⁵³. W 1839 r. Senat Rządzący powołał jeszcze na adwokata przy „sądach tutejszo-krajowych” Franciszka Starzyckiego¹⁵⁴.

O tym, że adwokatów i notariuszy uważano za urzędników sądownictwa, mimo że „nie pobierali płacy ze Skarbu Publicznego”, świadczy odpowiedź Senatowi na pytanie Dyrekcji Policji, dotyczące wymogu uzyskiwania

¹⁵² Pismo Senatu Rząd. do prezydium Senatu Rząd., Sądu Wyższego, Dyrekcji Policji i „Dziennika Rządowego WMK” z 30 IX 1842 nr 5145, WMK III-28 A, k. 7. Odwołanie nastąpiło na podstawie art. 121 statutu z 1842 r.

¹⁵³ Pismo Sądu III Instancji do Senatu Rząd. z 31 X 1833 nr 214, WMK V-22 A, k. 405-408; Opinia Wydziału Spraw Wewnętrznych z 7 XI 1833 nr 7313 ibidem, k. 406. Poważną rolę w nominacjach odegrało też przeorganizowanie Sądu III Instancji w „stałą magistraturę”.

¹⁵⁴ Reskrypt Senatu Rząd. z 16 I 1839 nr 128 DGS; Okólnik Sądu Apelacyjnego z 25 I 1839 nr 96, *Księga normalistów*, WM 587. Wymogiem rozpoczęcia praktyki było złożenie przysięgi.

przez nich zgody prezesa Trybunału na „oddalenie się od obowiązków”, przed złożeniem wniosku o „paszport zagraniczny”, jeżeli zamierzali oni skorzystać z urlopu¹⁵⁵. W 1847 r. planowano wprowadzenie „przymusu adwokackiego osobistego” także w sprawach z zakresu ustawy egzekucyjnej¹⁵⁶.

Na zakończenie można dodać, że pod koniec istnienia Wolnego Miasta lista adwokatów obejmowała następujące nazwiska: Adam Krzyżanowski, Feliks Słotwiński, Józef Jankowski, Wawrzyniec Soświński, Jan Kanty Rzesiński, Stanisław Boguński, Jan Kanty Kleszczyński, A. Gołęmberski, F. Starzycki, Karol Pieniążek¹⁵⁷.

Podsumowanie

Zaprezentowana analiza opracowań historyczno-prawnych, aktów prawnych, a nade wszystko dokumentacji pozostałej po działalności Senatu Rządzącego, Zgromadzenia Reprezentantów oraz sądów, z lat 1815-1846, pozwala stwierdzić, że w Rzeczypospolitej Krakowskiej funkcjonował dobrze rozwinięty aparat wymiaru sprawiedliwości, zatrudniający, mimo przemian organizacyjnych, w Sądzie Apelacyjnym 8-10 urzędników, w Trybunale zaś od 15-25, nie licząc sędziów i asesorów (a od 1833 r. także kilku urzędników w Sądzie III Instancji). Wymagano od nich przygotowania teoretycznego (ukończenie „kursu prawa”) i praktycznego, weryfikowanych w drodze postępowań konkursowych, przed Komisją Sejmowo-Kwalifikacyjną, a później komisją egzaminacyjną dla sądownictwa; oprócz tego uczciwości i lojalności wobec Senatu Rządzącego. Nadzór dyscyplinarny ze strony Senatu Rządzącego

¹⁵⁵ Pismo Senatu Rządz. do prezydium Senatu Rządz., Sądu Wyższego, Dyrekcji Policji i Wydziału Spraw Wewnętrznych z 27 X 1843 nr 5641, WMK III-31 B, k. 2211. Wątpliwości dotyczyły art. 152 statutu z 1842 r.

¹⁵⁶ Pismo Wydziału Spraw Wewnętrznych do Rady Administracyjnej z 8 VIII 1847 (do nr 4310), WMK V-22 B, k. 1285; Notatka Archiwum Głównego z 3 VIII 1847, ibidem.

¹⁵⁷ *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, s. 63-64. Warto dodać, że 5 pierwszych wymienionych było zarazem wykładowcami na Wydziale Prawa UJ. Zob. M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego od reformy kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964, passim; P. M. Żukowski, *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2: 1780-2012, red. D. Malec, Kraków 2014, passim.

i prezesów sądów skutkowało zawieszaniem w urzędowaniu, a w ostateczności nawet usuwaniem ze stanowiska osób, które okazywały się niegodne powierzonej funkcji. Urzędnicy pracujący rzetelnie mogli w zamian liczyć na liczne przywileje: oprócz niewątpliwego prestiżu, zwłaszcza w przypadku urzędników wyższego szczebla, były nimi: wynagrodzenie za pracę, a także objęcie systemem emerytalnym; mieli też prawo do urlopu wypoczynkowego oraz noszenia munduru. Początkowo działalność urzędników sądowych opierała się na dekretach wydawanych przez Króla saskiego, które pochodziły z okresu przynależności tych ziem do Księstwa Warszawskiego; stopniowo wprowadzane były regulacje miejscowe, których autorzy korzystali prawdopodobnie rozwiązań z krajów ościennych (Królestwo Polskie), a także sięgających poprzedniej epoki. Można dodać, że urzędnicy pracowali też, na niezmiennych zasadniczo warunkach, również po inkorporacji Rzeczypospolitej Krakowskiej do cesarstwa austriackiego (16 listopada 1846 r.). Zasadnicze zmiany w ustroju sądów wprowadzono dopiero w latach 1854-1855¹⁵⁸.

W zamierzeniach autora, powyższe informacje miały stanowić jedynie swego rodzaju kompendium po urzędnikach sądowych Wolnego Miasta Krakowa. Autor w żadnym wypadku nie rości sobie bowiem pretensji do wyczerpania tematu; wręcz przeciwnie, należy podkreślić, że pełne i wszechstronne odtworzenie działań pracowników wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza komorników i woźnych sądowych (a także oczywiście sędziów), umożliwi dopiero analiza ksiąg sądowych, będących świadectwem działalności orzeczniczej Trybunału I Instancji, Sądu Apelacyjnego i Sądu III Instancji, w Rzeczypospolitej Krakowskiej.

¹⁵⁸ Obwieszc. Komisarza Nadwornego z 3 VII 1847 nr 2129, „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa” nr 142-143 z 14 VII 1847, s. 565-566. Szerzej zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846-1853)*, „Biblioteka Krakowska”, nr 165, Kraków 2019 (w druku).

REFERENCES

Sources:

Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół „Archiwum WMK”:
WM 15-16, 20-21 (akta budżetowe); Tryb 155, WM 154, WM 259, WM 586-587, WM 618 (akta różne); WMK III-3, WMK III-7 B, WMK III-20 A, WMK III-27 C, WMK III-28 A, WMK III-31 B, WMK III-36 A, WMK III-40 A, WMK III-43 A, WMK III-45 C, WMK III-46 A (akta prezydialne); WMK V-5, WMK V-7, WMK V-20 B, WMK V-21, WMK V-22 A, WMK V-22 B, WMK V-96, WMK V-102 B (akta senackie);

Printed sources:

„Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”, t. 3: Warszawa 1811;
„Dziennik Praw Rzeczypospolitej Krakowskiej” z lat 1823, 1826;
„Dziennik Praw WMK” z lat 1833, 1834, 1838, 1842, 1844, 1845;
„Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” z lat 1816, 1817, 1818, 1819;
„Dziennik Rządowy Miasta Krakowa” z 1847;
„Dziennik Rządowy WMK” z lat 1822, 1829, 1836, 1837, 1838, 1844, 1845, 1846;
Kalendarzyk polityczny Wolnej i niepodległej Rzeczypospolitej Krakowskiej pod opieką Trzech Najjaśniejszych i Najpotężniejszych Monarchów zostającej na rok 1819, Kraków 1819;
Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844, Kraków 1844;
Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1846, Kraków 1846;
Kodex Postępowania Sądowego Cywilnego przez Antoniego Łabęckiego wytłumaczony i poprawiony, Warszawa 1810.

Studies:

Bartel W. M., *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)* [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981;
Cichoń P., *Droga do zawodu sędziego w Księstwie Warszawskim*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa*”, t. XV, 2012;
Dziadzio A., *Udział Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w stosowaniu Code civil w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1833)* [w:] *Księga ku czci Profesora Tadeusza Maciejewskiego* (w druku);
Fierich F.K., *Sąd Trzeciej Instancji i Najwyższy Sąd Sejmowy na tle całokształtu organizacji sądownictwa Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1833)*, „*Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*”, seria II, t. XXXV, Kraków 1917;
Goclon J., *Konstytucje Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 roku* [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, red. M. Kallas, t. 1, Warszawa 1990;
Homola-Skąpska I., *W salonach i traktierniach Krakowa*, „*Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*”, R. XLV, 2000;
Kallas M., Krzymkowski M., *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795-1918. Wybór źródeł*, Warszawa 2006;

- Królikowski L. [H. Meciszewski], *Memoriał historyczny i polityczny o stanie obecnym Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu na poparcie adresu obywateli krakowskich podanego rządowi francuskiemu i angielskiemu w październiku 1839 roku*, Paryż 1840;
- Krzywosąd-Kępieński M., *Stanisław hr. Wodzicki, prezes Senatu b.Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Warszawska”, t. IV, 1883;
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007;
- Malec D., *Notariat w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego oraz w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LIII, 2001, z. 2;
- Malec D., *Z dziejów prawa hipotecznego Wolnego Miasta Krakowa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LVI, 2004, z. 1;
- Mataniak M., *Bank Krajowy Wolnego Miasta Krakowa. O nieudanych próbach jego utworzenia w latach 1833-1835*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXX, 2018, z. 2;
- Mataniak M., *Funkcjonowanie więzienia w Wolnym Mieście Krakowie w I połowie XIX w.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 96, 2017;
- Mataniak M., *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846-1853)*, „Biblioteka Krakowska”, nr 165, Kraków 2019 (w druku);
- Mataniak M., *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część I: lata 1815-1837*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, t. 10, z. 2;
- Mataniak M., *System emerytalny dla urzędników Wolnego Miasta Krakowa. Część II: lata 1838-1854*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, t. 10, z. 3;
- Patkaniowski M., *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego od reformy kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964;
- Pauli L., *Austriacki kodeks karny z 1803 r. w Wolnym Mieście Krakowie (1815-1833)*, cz. II, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCXXXIV. Prace Prawnicze, z. 46, Kraków 1970;
- Pauli L., *Prawa obce w Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. DCXXV, Prace Prawnicze, z. 97, 1982;
- Pęksa W., *Sąd Sejmowy w Rzeczypospolitej Krakowskiej* [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin 1999;
- Sobociński W., *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964;
- Szyborski W., *Collegium Broscianum*, Kraków 2014;
- Uruszczak W., *Prawo francuskie w Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1846)* [w:] *Szkice z dziejów ustroju i prawa*, Kraków 1997;
- Wachholz S., *Rzeczpospolita Krakowska. Okres od 1815 do 1830 r.*, Warszawa 1957;
- Wodzicki S., *Pamiętniki*, Kraków 1888;
- Żukowski P. M., *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2: 1780-2012, red. D. Malec, Kraków 2014.

Dzieje biurokracji
tom IX (2019)

